

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF
STATENS ARKIVER
NR. 1, JAN. KVT.,
18. ÅRG. 2001

Tema: Slaget på Reden

Majestæter i voks · Jens Grand vidner i Lübeck

STATENS ARKIVER

SIDEN SAXO

Magasin for dansk historie

Nr. 1

18. årgang 2001

Udgiver:
Statens Arkiver

Ansvarshavende redaktør:
Charlotte S. H. Jensen

Redaktionspanel:
Bent Blüdnikow, Anders Bøgh (Aarhus Universitet), Søren Eigaard (Odense Universitet), Erik Gøbel (Rigsarkivet), Henrik Skov Kristensen, Gunner Lind (Københavns Universitet), Poul Olsen, Steen Ousager og Anette Warring (RUC).

Lay-out: Kristin Wiborg

Tryk: Nofo-Print, Helsingør

ISSN: 01 09 6028

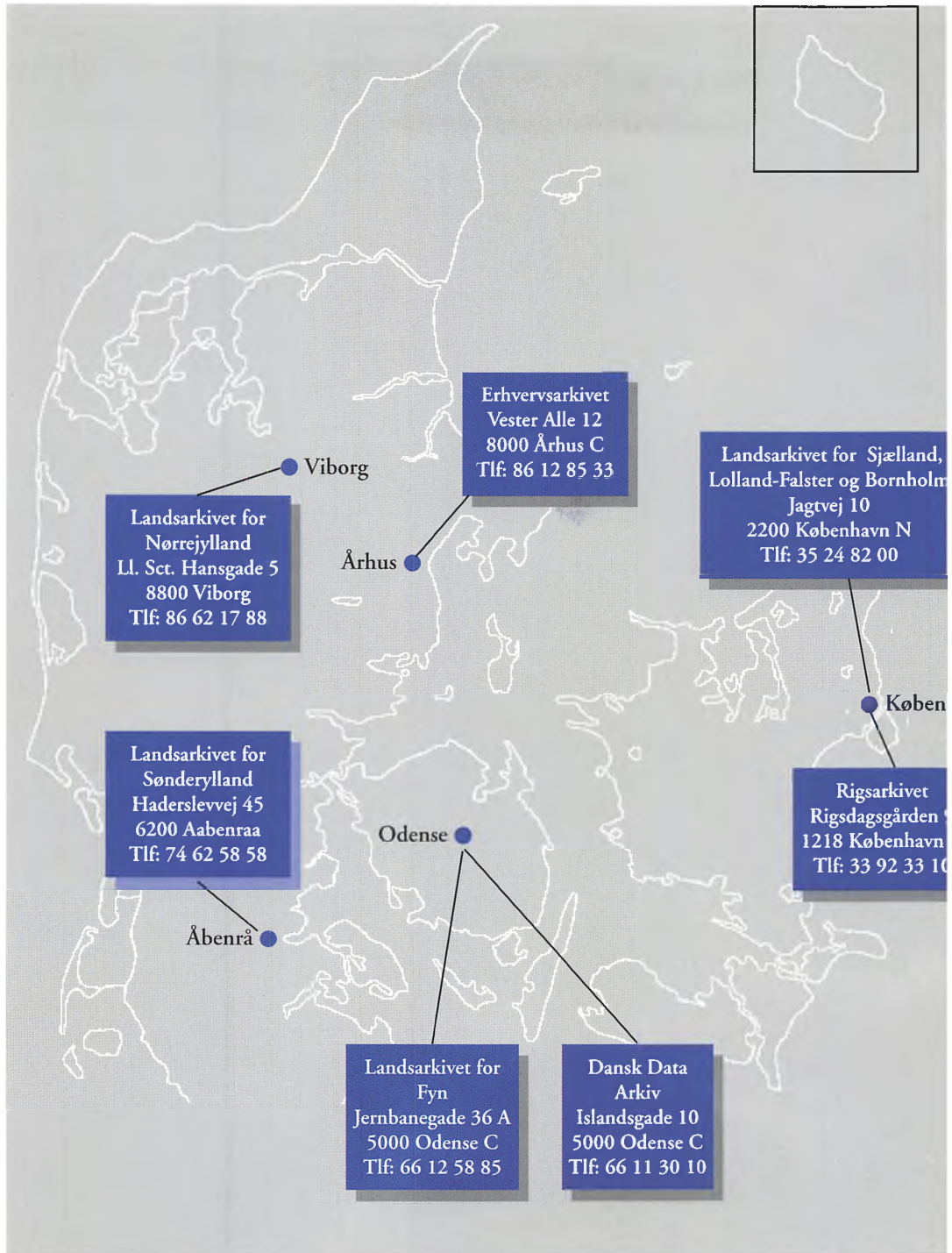
Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K, tlf. 3392 3310, Gironr.: 640-1368.

Pris:
Årgang 2001 kr. 140.
Løssalg pr. nr. ved forsendelse kr. 60.
Udlandsabonnement årgang 2001: kr. 200.

Distribution:
Avispostkontoret, til hvem flytning meddeles.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt og udgives med støtte af Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter

© Copyright:
Siden Saxo 2001

Siden Saxo udgives af Statens Arkiver.

Statens Arkiver består af Rigsarkivet, fire landsarkiver, Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv. I statens arkiver opbevares de statslige myndigheders arkiver, godsarkiver, mange kommunearkiver samt et stort antal private person-, institutions- og erhvervsarkiver.

Helte – til søs og på bagsiden

SIDEN SAXO 2001

bliver en årgang, hvor der sættes focus på danske helte. Det er nemlig temaet for årets bagsider, der leveres af museumsinspektør *Birgit Jenvold* fra Museet på Koldinghus. I denne årgang kommer vi lidt tættere på, hvad en helt – og en heltinde – kan være.

Går vi 200 år tilbage i tiden, var der i påskedagene 1801 ikke megen tvivl om, hvad en helt var. Det var folk som dem, der havde kæmpet mod den engelske overmagt på Københavns Red. Folk som fx den unge Willemoes – der i øvrigt også pryder dette nummers bagside. Han og de andre deltagere i slaget vandt – om ikke kampen mod englænderne – så dog stor berømmelse i samtiden og i eftermælet. I anledningen af 200-året bringer vi denne gang en række tema-sider, der handler om begivenheden. *Frank Allan Rasmussen* fra Orlogsmuseet fortæller i et interview om slaget og om højtideligholdelsen af jubilæet, *Helle Horsnæs* fra den Kongelige Mønt- og Medaillesamling har set nærmere på de hæderstegn, som deltagerne fik for deres indsats, og *Hanne Poulsen* fra Handels- og Søfartsmuseet fortæller om den måde, som slaget blev fremstillet på i samtidens kunst.

Men der er også artikler om fredeligere emner. Museumsinspektør *Jørgen Hein* fra Rosenborg bringer os ansigt til ansigt med fortidens kongelige i voks, og beretter om den spændende tradition for voksportrætter, der nærmest blev en dille i 1600-årenes fyrstehuse. Og med *Kurt Villads Jensen* graver vi ind i en dramatisk og spændende middelalderaffære: striden mellem kong Erik Menved og hans ærkebisp Jens Grand.

Charlotte S. H. Jensen, redaktør

INDHOLD

Slaget i kunsten	2
<i>af Hanne Poulsen</i>	
Jubilæum for et heroisk nederlag	12
Modet værger - Kongen hædrer - Fædrelandet skionner – <i>Sejrsmonumenter i lille format</i>	16
<i>af Helle W. Horsnæs</i>	
Siden sidst	20
Spørgeskassen	26
Bognyt	28
Dokumentaren: Jens Grand som vidne i Lübeck	30
<i>af Kurt Villads Jensen</i>	
Menneske, Maske, Majestæt	36
<i>af Jørgen Hein</i>	
Hvem er de danske helte og heltinder?	45
<i>af Birgit Jenvold</i>	
Frimærket har fødselsdag	48
<i>af Sune Christian Pedersen</i>	

Slaget i kunsten

Slaget på Reden

Allerede under slaget var københavnske kunstnere i fuld gang med af afbilde begivenhederne. Fremstillingerne kom på væggen i mangt et københavnerhjem som symbol på beboernes patriotiske sindelag.

AF HANNE POULSEN

Slaget på Reden gengivet i kobberstik af J.C.Clemens efter C.A.Lorentzens maleri.

Teksten under billedet er:

BATAILLEN d. 2. April 1801 paa KIØBENHAVNS Reed.

Kronprindsen af Danmark og Norge tilegnet af J.F.

Clemens. Stikket kan også

for eftertiden stå som den

pålideligste billed-

dokumentation af slaget

Foto: Handels- og Søfartsmuseet.

Slaget i Kongedybet, på reden ud for København, som det var på sit højeste om eftermiddagen den 2. april 1801, blev optegnet af maleren C.A.Lorentzen. Han udførte efter sine skitser det dramatiske maleri, der blev mangfoldiggjort af kobberstikkeren J.C.Clemens, og det er dette stik, der for eftertiden kom til at stå som den visuelle og dokumenteret pålidelige formidling af slaget.

Sønderjyden Christian August Lorentzen (1746-1828), fra 1803 professor ved Kunstakademiet i København, var en flittig tegner og maler, der som portrætmalers kom hos landets adel som hos det bedre borgerskab. Kronprinsen, den senere Frederik den Sjette, havde Lorentzen portrætteret i 1784, og i 1792 betalte kronprinsen en rejse for ham til Norge og købte bagefter to norske landskaber af ham. Landskabsprospekter var en anden af den alsidige malers specialer, der også talte historiske scener. Lorentzens styrke lå i den nøjagtige gengivelse, efter hans kritikers udsagn på bekostning af den kunstneriske værdi.

Lorentzen havde god udsigt

Valget af C.A.Lorentzen til den kommende opgave var vel underbygget, og der må have været tale om et valg eller i det mindste en opfordring fra allerhøjeste sted formidlet af Olfert Fischer, der allerede fra den 5. februar var udset til chef for defensionen af Københavns red. Det færdige maleri, der måler 102 x 186 cm, erhvervede kronprinsen i december for 1000 rigsdaler. Sin arbejdstegning skænkede Lorentzen til Olfert Fischer. Kunstnerens tegnede studier af de engelske orlogsskibe med navnebetegnelser og vimpler vidner om, at hans indsats var velforberedt og at han ikke stod alene. Lorentzens andet maleri fra den 2. den april af den engelske parlamentær, der fra sin lille båd med et hvidt klæde vajende på en stang går i land ved Langelinie og som han påbegyndte i 1802, må han antagelig have udarbejdet ud fra anden hånds oplysninger.

Slaget er set fra Vor Frelses Kirkes tårn ud over Orlogsværftet, fra hvis bygninger der var heftig aktivitet, til Kongedybet, hvor de to rækker skibe er under

Flådens egen kunstner
T.E. Lønning overværede
Slaget fra Støckers bastion på
Amager. På den givne afstand
af 1-2 km. forekommer
skibene ganske små.

Bruun Rasmussen
kat. 463 nr. 480.

kraftig gensidig beskydning. Den engelske flådedivision under Horatio Nelsons kommando var nordfra gået øst om Middelgrunden, og den 2. om morgenen udnyttede Nelson, at vinden var gået om i sydøst til at lette og gå op i Kongedybet, hvor de engelske skibe lagde sig over for de danske. Disse havde efter Fischers ordre svajet breddesiden til for at modstå et sydfra kommende angreb. Nelson koncentrerede angrebet på den danske midte samt om sydfløjen, så Lorentzen havde den bedst mulige udsigt, kun skjulte røgen og dampen stort set de engelske skibe. Til gengæld havde han et godt overblik over området bag den danske linie, over de orlogsskibe, der ikke kom i kamp, de mange mindre hjælpesartøjer og både samt de ødelagte skibe, der havde trukket sig ud af kampen.

Efter det færdige maleri og de foreliggende skitser gik kobberstikkeren Johan Frederik Clemens (1748-1832) i gang med at udarbejde sin egen detaljerede arbejdsstegning for derefter at overføre skildringen på kobberpladen. Det officielle sigte ved opgaven blev understreget ved, at Clemens gav sig tid til at indhente oplysninger fra de officerer, der havde overværet slaget for at kunne bekræfte eller korrigere Lorentzens fremstilling. Ud fra stikkets gengivelse kan Ole Feldbæk tidsbestemme billedet af det brændende „Dannebrog“ til kort før klokken et, efter at Olfert Fischer havde overført sin kommandostander til naboskibet mod nord, lilieskibet „Holsten“.

Fra 1802 kunne man bestille stikket, der kostede 5 rigsdaler i subskription og atter 5 rigsdaler ved modtagelsen. Men mere end tre år tog det Clemens før malerens sidste strøg var blevet omsat til en streg ætset i kobberet. Det største og mest arbejdskrævende arbejde af en dansk kobberstikker nogensinde var nu klar til pres-

C. Butty har utvivlsomt udført talrige af disse hurtigt tegnede, farvelagte kopier af slaget efter Clemens. (Foto: Handels- og Søfartsmuseet, to tilsvarende er af museet deponeret på Orlogsmuseet).

sen. Kobberstikket, der blev trykt i et oplag på omkring 500, blev købt af det patriotisk sindede borgerskab, der satte det i glas og dyr guldramme, før det indtog hæderspladsen i stuen. På Emil Bærentzens maleri fra 1829 af embedsfamilien Skram, nyder familien deres te under skilderiet. Og på Ditlev C. Bluncks portræt af den unge kobberstikker Carl Edvard Sonne udgør læremesteren Clemens' indrammede stik af bataljen på væggen et væsentligt element i maleriet. Bluncks billede blev udstillet på Charlottenborg i 1826, og den viste gengivelse af Slaget på Reden var vel ikke uden betydning, da portrættet blev erhvervet af den Kongelige Malerisamling. Og mange år senere, op mod det næste århundredskifte, havde maleren Vilhelm Hammershøi stikket af slaget hængende i hjemmet. Det ses igen og igen på hans malerier fra de stille stuer på Christianshavn.

En sen, og hidtil ukendt, fremstilling af Slaget på Reden tilskrevet Jacob Petersen.

I vandet bag de engelske linjeskibe venter en række travailer med bevæbnede søfolk og soldater på at indtage de danske skibe, når de har overgivet sig.

(Foto: Københavns Bymuseum).

Blomstermaleren C.D. Fritsch har næppe overværet slaget og slet ikke så tæt på fladens sydligste flanke, som billedet viser.
(Foto: Handels- og Søfartsmuseet).

Den officielle skildring

I 1805, det år Clemens kunne udgive sit stik, leverede Lorentzen en tegning af slaget 1801 til Den Kongelige Porcelainsfabrik, for at de kunne udsmykke et antal puncheboller, der efter fabrikkens katalog kunne leveres enten med en brogetmalet fremstilling eller gråt i gråt.

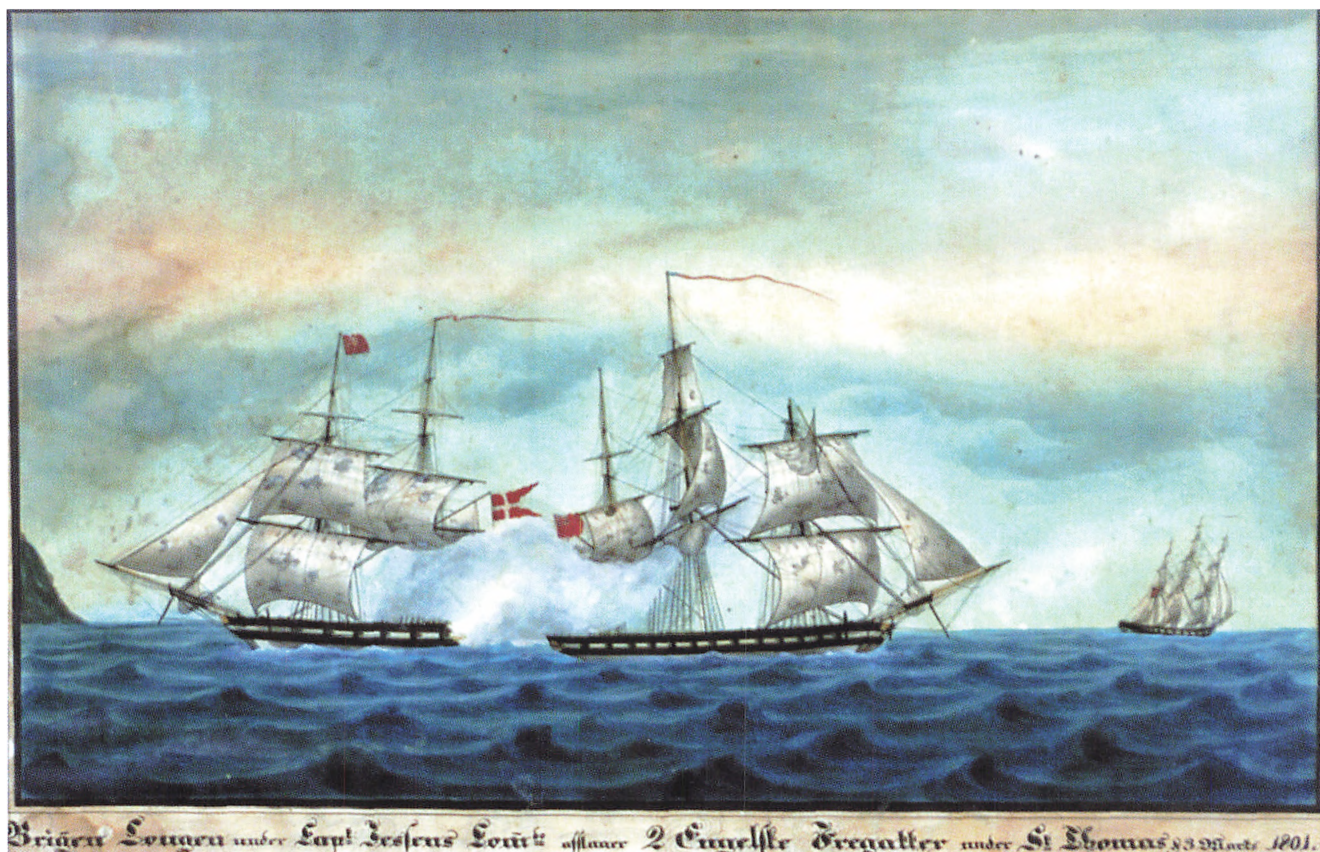
C.A. Lorentzen havde ikke været ene om at skildre slaget. Der var adskillige kunstnere og talentfulde søofficerer om bord på de engelske skibe, for dengang var det at optegne fremmede kyster og flådebevægelser samt at gengive skibes stilling og manøvrer et led i søofficerens uddannelse. Som man kan forestille sig, viser de engelske fremstillinger fortrinsvis slaget set fra nord, fra den øverstbefalende Hyde Parkers flådedeling. Ombord på de dansk blokskibe og skøtpramme var der vittterligt ikke mulighed for at tegne, men inde på land, nærmere bestemt ved Støckers batteri på Amager, stod fladens halv- eller helofficielle kunstner T.E. Lønning med sin tegneblok. Lønning (1762-1823) var oprindelig sømand, men kom på Kunstakademiet på grund af sit tegnetalent. I 1790 blev han ansat ved Søetaten som tegner, fra 1798 med tjeneste ved Konstruktionskammeret på Holmen. Ved siden af de anonyme skibsdetaljer og ornamentter til fladens skibsbyggeri, udførte

han fra 1790'erne skildringer af træfninger til søs, blandt andet af de episoder mellem engelske og danske skibe, der styrkede den engelske flådeledelses beslutning om at statuere et eksempel over for den danske flåde. Vi ved ikke om disse Lønnings gouacher af danske orlogsskibe i aktion var officielle opgaver eller de, som hans senere portrætter af danske kompagniskibe, var bestillingsarbejder til skibschefer og kaptajner. Under alle omstændigheder stod Lønning hin 2. april på sin post for at give de brave søkrigere og deres familier en aktuel skildring af slagets gang. Først i vor egen tid er Lønnings skildringer kommet til offentlighedens kendskab. To farvelagte tegninger dukkede op på auktioner i 1984 og 1991. Under den første er Lønnings karakteristiske mørke felt under selve billedet med teksten i hvidt: „SLAGET PAA KIØBENHAVNS REHD DEN II den APRIL MDCCI tagen fra Batteriet paa Amager“. På batteriet i forgrunden danner infanteristerne i deres røde uniformer og kanonernes røde lavetter en kontrastrig hjørnekulisse mod den let blegede baggrund. Lønnings udsigtspunkt var velvalgt. Lorentzen havde været nærmere, han havde iagttaget de mange sørgeligt tilredte danske skibe, men han havde set slagets brændpunkt skråt fra siden, hvor brand og krudtrøg havde gjort overblikket vanskeligt. Lønning havde et fint udsyn over slagets sydlige flanke. Tydeligst ligger den danske skibrække, men vi ser også agterspejlene af de to sydligst liggende engelske fregatter samt de to engelske fartøjer, der var tørnet rundt for også at besvare skydningen fra batteriet. Og der skydes stadig, utallige små vandspring i Kongedybet fortæller, som på Lorentzens maleri, hvor meget skyts der ikke ramte. I baggrunden ses Nyholm med vagtbygning og mastekran og mod Kongedybet den optiske telegraf. Den anden akvarel er i motiv ganske til-

C.C.Parnemann udførte i 1803 denne gouache af fregatten „Freya“, kommanderet af kapr. Krabbe, i træfning med fire engelske fregatter i Nordsøen den 25. juli 1800. Kopi efter Lønning og formidlet gennem et stik af C. Kuntz.

(Foto: Handels- og Søfartsmuseet.).

svarende, er også signeret af Lønning, men har en kortere tekst under billede i tusch på det hvide papir. Vi ved ikke hvor mange kopier Lønning har fremstillet, men vi ved, at efterspørgslen har været stor.

En naiv kopiversion

Også en anden kunstner med tilknytning til orlogsmarinen, Caspar Butty, har tegnet slaget på Reden. Forbilledet synes at være Clemens' stik, men Butty har taget mere med af Amagers befæstninger i forgrunden. På Handels- og Søfartsmuseet danner fremstillingen par med en skildring af den engelske flåde, der passerer Kronborg den 30. marts. På Frederiksborgmuseet findes en farvelagt tegning ganske tilsvarende af slaget på Reden med Butty's signatur. Med hensyn til sine skildringer af Englænderkrigens flådetræfninger var Butty vel i det væsentligste kopist. Vi kender umiddelbart fem usignede tegninger af Bataillen på Reden, som samtiden kaldte slaget. Det er lidt naivt tegnede, farvelagte skildringer af karakter som Butty's set fra Vor Frelsers tårn ud over Orlogsværftet, i det store og hele svarende til Clemens' stik, men nogle af skibene har flyttet sig. Der er blevet ryddet op, og i det hele ser den danske forsvarslinie stærkere og mere præsentabel ud end der skulle være belæg for.

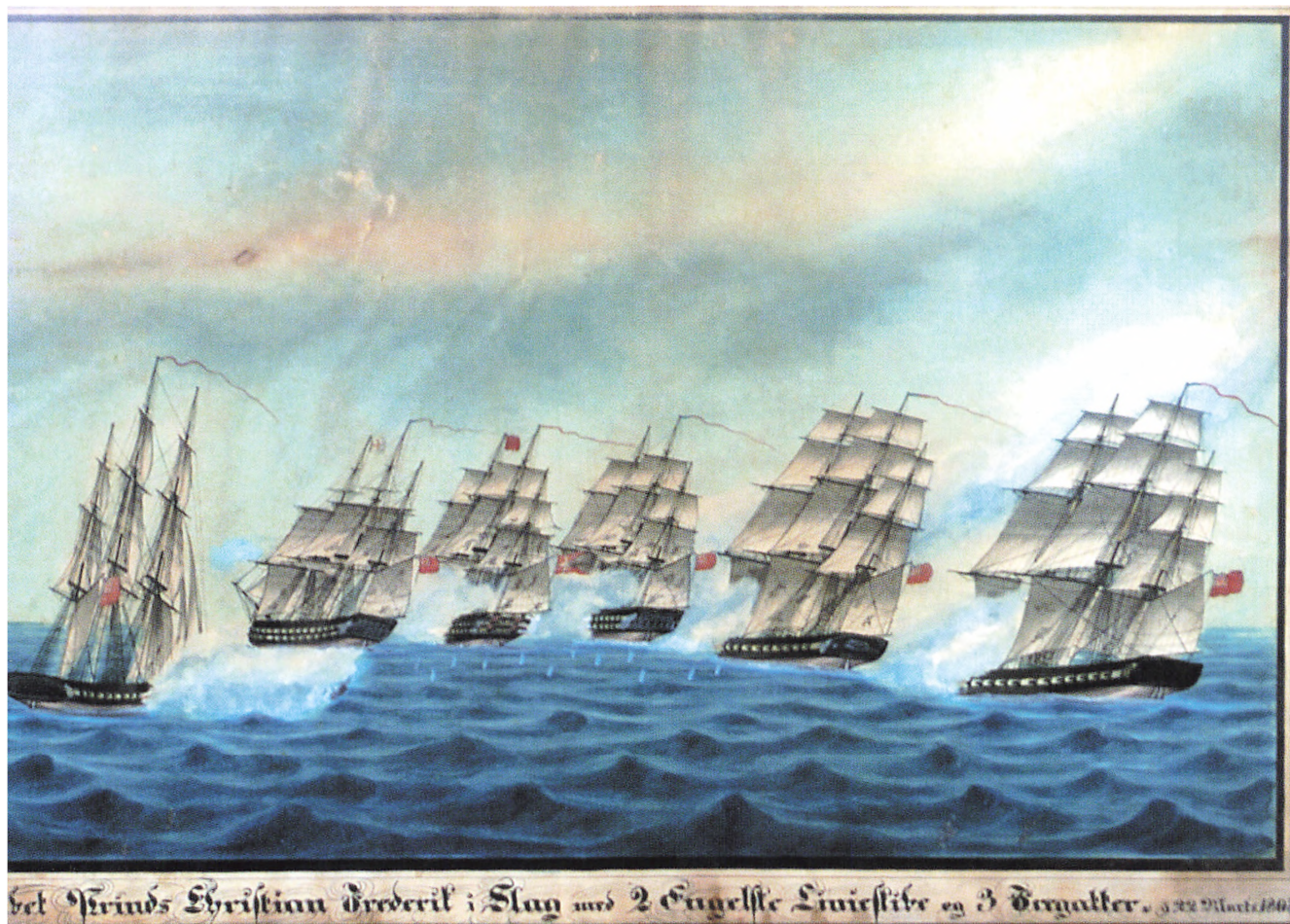
Naturalistisk og smukt er tegneren og kobberstikkeren Niels Truslews stik efter hans egen tegning af Kongedybsslaget også set fra syd. Skildringen af de affyrende

Affæren med briggen
Lougen under St. Thomas og
Slaget på Sjællands Odde.
Farvelagte tegninger,
usignede men sandsynligvis
udført på B.H.Hansens
værksted i Altona.
(Privat eje).
Foto: P. Anker

og brændende skibe og redegørelsen for deres individuelle situation virker overbevisende, men det faktum, at tegneren lader den engelske fregat „Desirée“ vende agterpartiet og ikke forskibet mod Amagerbatteriet, hvorfra skildringen i følge billedunderskriften skulle være set, taler imod at et selvsyn ligger til grund. C.W.Eckersberg, der først kom til København fra Flensborg i 1803, havde ikke oplevet de dramatiske begivenheder. I sine første år i hovedstaden arbejdede han meget sammen med Truslew og leverede forlæg til hans stik og akvatinter. I 1820 kopierede Eckersberg Truslews stik af slaget i akvarel uden at opdage fejltagelsen med det forkert vendte skib.

Blomstermalerens version

I en gouache på Handels- og Søfartsmuseet af C.D.Fritzsch (1765-1841) er vi ganske tæt på begivenhederne den 2. april. Stedet er slagets sydligste flanke og tidspunktet må være ud på eftermiddagen, for en af de engelske kanonbrigger er forgrundsfigur. Kunstneren fokuserer, lidt kuriøst i betragtning af situationens alvor, på briggens over legemsstore, lysende hvide kvindelige gallionsfigur. Bag briggen ses gallionspartiet af fregatten „Desirée“. Af de engelske linieskibes agterspejle står

193	
194	
195	
196	
197	
5:6	198. David Friedrich, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 15. —
5:7	199. Niels Hansen, Christian Møller, aacorderet for
5:8	200. Niels Hansen, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 6. —
5:8	201. Peder Sorgen, 5. April 1730. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
	202. Christian Christian, 23. April 1771. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 43. —
	209. Niels Hansen, 20. April 1730. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
5:10	204. Tine Catharine, Sandgaard, 9. April 1768. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
	205. Hans, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
	206. Niels, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
	207. Hans, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
	208. Johanne, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
	209. Marie, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
	210. Johan, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
5:11	211. Sorgen, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
	212. Johan, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
	213. Niels, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
	214. Peder, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
10	215. Christian, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
10	216. Niels, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
	217. Niels, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —
	218. Hans, 23. April 1729. Dødt 17. April 1801. Begravet på Skibskirkegården Nr. 25. —

Slagets begivenheder og faldne blev mindet på flere forskellige måder. Gennem malerier, stik, mindesmærker, medaljer, mm. Men da kirkebogsføreren i Holmens kirke skulle indføre navnene på de faldne, der blev begravet på skibskirkegården, slap han nemt om ved det. I dagene efter 2. april indeholder kirkebogen få navne på faldne - plus en lang række „tomme numre“, hvor der blot står, at „Ovenstaaende ledige numre er begravne d: 5te, som alle var iblandt dem, der bleve skudt den 2. April“ (Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm)

især „Polyphemus“ meget tydeligt. Himlen er brandrød, for ild synes at have været blomstermalerens hemmelige passion. Han havde skildret Christiansborgs brand i 1794 og byens store brand i 1795. Det er et åbent spørgsmål om situationen er selvoplevet eller Fritsch på et senere tidspunkt har lånt C.A.Lorentzens skitser af de engelske skibe og deres vimpler.

Disse studier kan også have været benyttet til et usigneret maleri af slaget på Københavns Bymuseum. Også her er fremstillingen set sydfra. Overfor den danske defensionslinie ligger Nelsons eskadre, og de store skibe ligger helt urealistisk tæt bag hinanden. De engelske agterspejle er meget tydeligt tegnede, og vi læser skibnavnene: „Polyphemus“ foran „Bellona“ og „Russell“ yderst til højre. I et mellemrum mellem de to bageste lineskibe ses en række fartøjer under sejl, sandsynligvis

de afventende bombebrigger. På de engelske linjeskibes øverste dæk står menige og officerer på række, en udsat position for dem selv, men farligere for fjenden, som de kunne beskyde fra en højereliggende position. I forgrunden venter i vandet en række store travailer med søfolk og soldater på at indtage de danske skibe, når de overgiver sig. Fremstillingen er tilskrevet Jacob Petersen (1774-1855). Det forekommer sandsynligt og i sammenligning med skibsportrættørens og marinemalerens øvrige produktion kan dateringen sættes til mellem 1830 og 1840.

En meget yndet folkelæsning omkring 1800 var Ove Mallings „Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere“ fra 1777. Her fortælles om den helt almindelige mand og kvinde, der ved personligt mod og kærlighed til fædrelandet kunne besejre en talstærkt overlegen fjende. Og selvom slaget på Reden måske kun ved Nelsons krigslist endte med en engelsk sejr, hører vi her for måske første gang i Danmarkshistorien om også den meniges tapperhed. Historien om slaget på Reden blev et fællesanliggende for nationen, og skildringerne af slaget et symbol på dansk identitet. Samtidig med at billedfortællingen om slaget blev efterspurgt, blev også de øvrige episoder under Englænderkrigen, som de var skildret af T.E.Lønning og mangfoldiggjort i kobberstik til ønskede motiver til udsmykning af det almindelige borgerhjem og en udfordring til periodens større og mindre kunstneriske talenter inden for søfartsmiljøet.

Træfningerne og slaget ved Sjællands Odde

Den dansk-norske navigatør og marinemaler C.C.Parnemann kopierede i 1803 en serie på tre af de danske træfninger til søs i 1797, 1800 og fra marts 1801 historien om briggen Lougen, der kom i kamp med to engelske fregatter under Sankt Thomas. Den fjerde gouache i serien, der viser konvojskibet, fregatten Havfruen under captain Dockums kommando, der ud for Gibraltarfæstningen modsatte sig en engelsk visitering af den danske konvoj, har han signeret: inventeret og tegnet af Conrad Chr. Parnemann 1803, hvilket kunne indicere et mere selvstændigt arbejde.

I krigens næste og hårdere fase efter Københavns bombardement i 1807 og flådens ran blev endnu en træfning til søs motivet for adskillige malere, tegnere og kobberstikkere. Det var slaget ved Sjællands Odde den 22. marts 1808. Danmarks sidste linieskib „Prins Christian Frederik“ under kommando af Carl W. Jessen, havde ligget i Norge, men var gået sydpå for at dække overførslen af et fransk-spansk hjælpekorps til Sjælland. Ud for Sjællands Odde kom fregatten i kamp mod den håbløse overmagt af tre engelske linieskibe og nogle fregatter. Især efter dette slag understreges David mod Goliath symbolikken ved, at slagets største folkehelt blev den faldne løjtnant Peter Willemoes.

Englænderkrigens billeder blev ikke mindre efterspurgt efter freden i 1814, hvor landet stod tilbage i en forarmet situation. Og i disse billeder spillede den dokumentariske værdi kun en ringe rolle i forhold til den symbolske. Selv i det fjerne Altona i 1830'erne kunne skibsportrætmalerne N.N.Truelsen og H.B.Hansen levere de ønskede skildringer på bestilling.

C.A. Lorentzens maleri og tilhørende arbejdstegning ejes i dag af Frederiksborgmuseet. Lorentzens detailstudier i bly samt J.C.Clemens' arbejdstegning ejes af Kobberstiksamlingen.

Hanne Poulsen er inspektør ved Handels og Søfartsmuseet på Kronborg

Litteratur:

Ole Feldbæk: Slaget på Reden.
Politikens Danmarkshistorie. 1985.
Ny revid. udg. febr. 2001.

Hanne Poulsen: Danske Skibsportrætmalere. 1985.

Jubilæum for et heroisk nederlag

I disse dage for 200 år siden var København skueplads for en af de dramatiske begivenheder i Danmarkshistorien. I slutningen af marts var en engelsk flåde stævnet mod byen, og det endte som bekendt med Slaget på Reden. skærtorsdag den 2. april 1801.

I anledningen af 200-året for „Slaget på Reden“ har SIDEN SAXO sat kursen mod Orlogsmuseet for at høre om planerne for jubilæet, og om den forfærdelige begivenhed, der ligger til grund for det. Her kan museumsinspektør Frank Allan Rasmussen berette om hektisk aktivitet, der kommer til at strække sig over flere dage. Allerede den 30. marts får København flådebesøg med deltagelse af både engelske, norske og danske orlogsfartøjer. De danske skibe, der kommer sejlen fra flådebaseerne i Korsør og Frederikshavn, lægger til ved batteriet Sixtus, hvorimod englænderne går til kaj ved Langelinje, hvor der vil være mulighed for at bese skibene. Herefter er der tilrettelagt et omfattende officielt program med deltagelse af honoratiore fra begge lande – heriblandt dronningen. Programmet omfatter bl.a. kransenedlæggelse ved monumentet for den danske eskadres chef, Olfert Fischer, på Langelinje. Efter en mindegudstjeneste i Holmens kirke for særligt indbudte, marcherer skibsbesætningerne under ledelse af tambourkorps til Holmens kirkegård, hvor der står taler og kransenedlæggelser på programmet. Senere på dagen bliver begivenheden mindet med fyrværkeri og aftenarrangement på museet, bl.a. med foredrag af professor Ole Feldbæk.

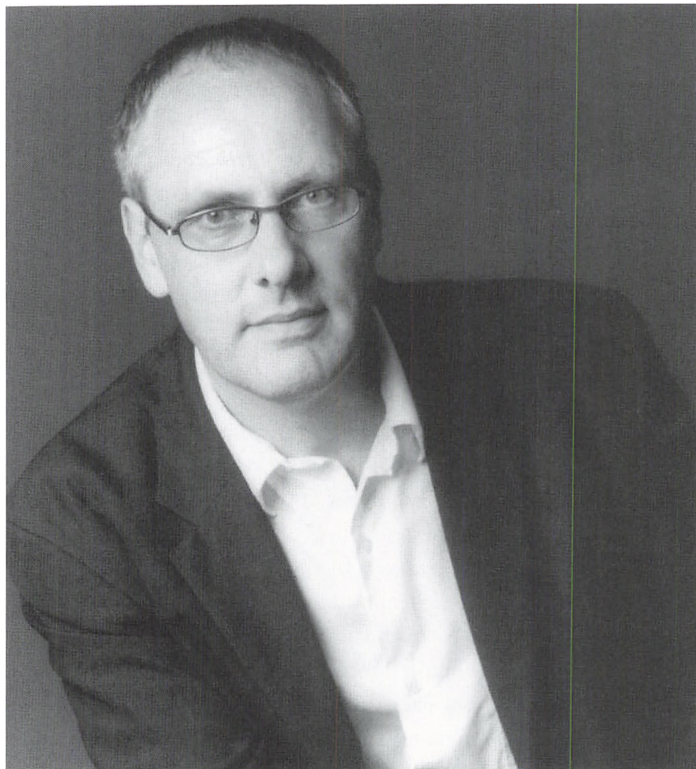
Selvom arrangementet er lagt an på indbudte gæster, kan Frank Rasmussen dog berolige med, at der også bliver noget for københavnernes: „Den norske flåde medbringer en kopi af en samtidig kanonbåd, som vil blive roet rundt i havnen. Og man kan naturligvis stille sig op langs marchruten eller se på fyrværkeriet. På selve Orlogsmuseet bliver særudstillingslokalet omdannet til biograf ved hjælp af et stort råsejl, der hænges op som lærred. Her viser vi en 20 minutters billedfortælling om slaget – med original kanontorden fra Kronborg og musik af Poul Ruders. Bag i lokalet vil man kunne se kopier af samtidens uniformer, monteret på figurer, som museets studentermedarbejdere har lagt krop til“. En tegneserie om den unge helt Peter Willemoes er også på bedding.

Men ellers? Jo, så er der jo de mange sager i museets permanente udstilling. Der er en model som viser, hvor hhv. de danske og engelske skibe lå, samtidige gengivelser af slaget, og en model af det legendariske „Flådebatteri No. 1“ hvor Willemoes havde kommandoen. (For de ikke-marinekyndige: et flådebatteri er nærmest en flydende veranda, forsynet med kanoner.) Her stod mandskabet fuldstændigt blottet for englændernes beskydning med skrå, der spyede hundredvis af metalsplinter udover mændene. Ikke nogen ønskeposition.

Museet kan desuden fremvise en lyserød punchebowle i kongeligt porcelæn, forsynet med motiver fra „bataljen“, som slaget også kaldtes i samtiden. Oprindeligt har der hørt både låg og ske til, og fra dette samtidshistoriske service har 1800-årenes bedre borgerskab så kunnet øse deres punch.

I Orlogsmuseets samlinger er der flere genstande med relation til 2. april 1801. Bl.a. denne bowle, som den kongelige porcelænsfabrik fremstillede til minde om begivenheden.

På Orlogsmuseet kan museumsinspektør Frank Allan Rasmussen berette om travlhed omkring 200-års dagen for „Slaget på Reden“. Et af indslagene bliver en video om begivenheden.

En fornem (og dyr!) punchebowle med motiver fra en begivenhed, hvor vi *tabte*? Hvordan kan det hænge sammen?

Spørgsmålet om, hvad „Slaget på Reden“ egentlig betød for samtidens danskere er også noget, der har optaget Frank Rasmussen: *„I samtiden blev slaget opfattet som en fair fight, og da lord Nelson gik i land for at forhandle og vandrede gennem byens gader, tog folk hatten af i respekt for ham – som en værdig og fair modstander“*. Men fremfor alt handlede slaget om at vise mod og forsvarsvilje og mindre om patriotisme i traditionel forstand: *„Kun halvdelen af det danske mandskab i slaget var uddannet til søkrig, den anden halvdel var københavnere, som ville forsvare deres by: parykmagere, smedesvende, urtekrammere – folk i alle erhverv. Dog spædet op med bisser og drukkenbolte, som politiets „press-gangs“ havde fundet rundt omkring på byens beværtninger og bragt ombord på skibene. Her vågnede de så næste morgen og var indrullerede i et søslag.“* De frivillige fik kun 15 rigsdaler for at sætte liv og førlighed på spil, og Frank Rasmussen vurderer, at det, der fik dem til det, måske var en slags „københavn-patriotisme“, – ønsket om at forsvare sin familie og sin by, sammen med de venner eller naboer man kendte og havde et fællesskab med: *„Det var snarere dét, end ønsket om at forsvare „landet Danmark“ som sådan.*

Den opblomstrede forsvarsvilje resulterede i øvrigt også i en voldsom tilgang til Søkadetakademiet i årene efter. De oplevede en søgning som aldrig før, fordi mange gerne ville være „med“ i det heroiske og få del i den fælles oplevelse, som knyttede sig til slaget.“

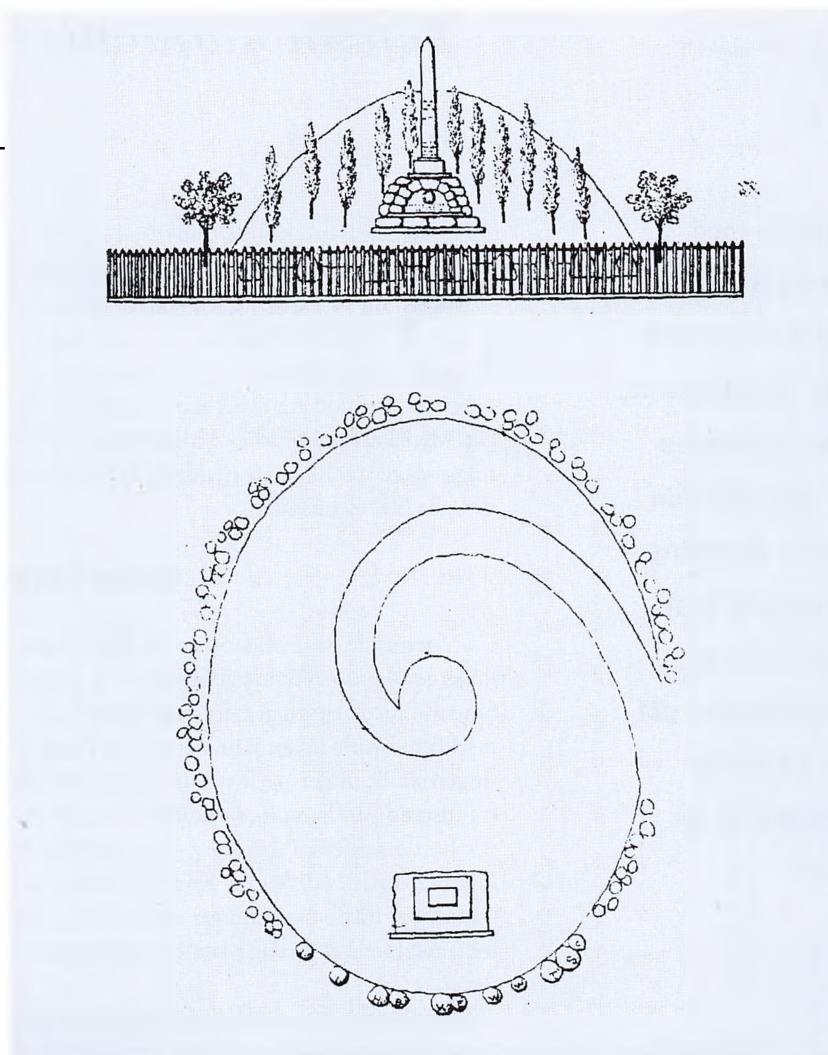
De mange frivillige har dog næppe vidst, hvad de gik ind til. *„I 1801 havde landet oplevet næsten 100 års fred, og derfor kunne kun få have en forestilling om, hvad krig indebar. Chokket over larmen, røgen, de såredes skrig – og de engelske kanonkugler, der fik skibenes hårde egetræ til at splintres – det må have været overvældende. Nogle forsøgte at komme op igen fra skibene, men her havde flåden sikret sig: På øverste dæk stod soldater med skarpe bajonetter klar og forhindrede at nogen deserterede. Det har været ubeskriveligt, og her nede i gården stod vogne hvor man smed de amputerede lemmer op“* forklarer Frank Rasmussen og peger ned mod Orlogsmuseets fredelige brolægning. *„Den gang var museet jo Søkvæsthus – altså marinehospital – og de sårede blev bragt hertil. Alle Københavns kirurger og bartskeerere var indkaldt, og ud på aftenen måtte de sende bud ud i byen efter nye knive, fordi dem de havde, var blevet sløve af de mange amputationer.“*

Under alle omstændigheder var det store antal frivillige ikke nogen ubetinget fordel, militært set. De var uøvede: langsomme til at betjene kanonerne, dårlige til at ramme, og uvante med rutinerne. Fx begyndte mange at lade kanonerne, før de var ordentligt rengjort efter det sidste skud. Det betød, at kanonen sprang, hvilket gav lige så mange dødsfald som de engelske kugler. Eng-

lænderne var på den anden side top-trænede af at slå mod Napoleon og yderst professionelle. De havde desuden flere skibe – og de havde vinden med sig. Den stod i nordøst, hvilket betød, at røgen var til større gene for danskerne, og desuden lå de danske skibe som en fast forsvarslinje, hvorimod englændernes var mobile og kunne manøvrere. Et hurtigt omslag i vinden kunne dog have betydet, at englænderne var blevet presset, og så kunne slaget have fået et andet udfald. Det havde dog næppe været nogen permanent sejr. Englænderne var sandsynligvis blot kommet igen senere, med endnu flere skibe. Den engelske orlogsflåde bestod da af ca. 250 fartøjer – til sammenligning havde Danmark kun 35.

Selvom danskerne tabte „Slaget på Reden“ rent militært kunne man godt udlægge resultatet som en politisk sejr, mener Frank Rasmussen: „Vi fik demonstreret forsvarsvilje overfor vore allierede i det væbnede neutralitetsforbund, og vi forhindrede englænderne i at komme så tæt på, at de kunne bombe København ... I hvertfald i denne omgang, – for så kom de jo tilbage i 1807...“

Plan af monumentet for
de faldne på Holmens
kirkegård

Modet vægger - Kongen hædrer - Fædrelandet skiønner

- Sejrsmonumenter i lille format

**I forbindelse med
„Slaget på Reden“ i
1801 blev der uddelt
medaljer til deltagerne.
Medaljer og mindes-
mærke afspejler den
patriotiske stemning –
og indvarslede sam-
tidig i sin form og
uddelingsmønster dét
man kunne kalde
„borgerskabets år-
hundrede“.**

AF HELLE W. HORSNÆS

Slaget på Københavns Red den 2. april 1801 er et af de slag i Danmarkshistorien som mange har hørt om. Det huskes nok mest fordi det for os danskere står som Davids sejr over Goliat, fordi vi forbinder det med en ærefuld sejr i kampen for vores frihed. Det er hverken de politiske forudsætninger for slaget eller selve slagets forløb, der skal omtales her; men derimod et udvalg af de danske mindemedaljer, som blev præget efter slaget. Medaljernes politiske og ideologiske indhold afspejler den folkestemning, som fulgte slaget på Reden, og indpakningen af budskabet, selve billedsproget, er typisk for Napoleonstiden.

Modet Vægger

I de forvirrede dage efter Slaget på Reden var der meget at gøre. Mens forhandlingerne om våbenhvile stadig stod på, blev de faldne begravet d. 5. april, og i forbindelse med reportagen fra begravelsen i den Berlingske avis d. 6. april kunne man læse hvorledes en kommission blev nedsat efter kongelig befaling. Kommissionen skulle undersøge hvor mange der var blevet kvæstet i slaget og hvordan deres tilstand var, ligesom de skulle danne sig et overblik over hvor mange familier der havde mistet en forsørger, og i begge tilfælde dels sørge for akut hjælp, dels foreslå hvorledes de kunne hjælpes på længere sigt. Kort tid efter var man også i stand til at træffe beslutninger om, hvordan de kæmpende kunne hædres, og i juli måned forelå et forslag til en officiel medalje, som skulle uddeles på årsdagen for slaget.

Medaljen var tegnet af den berømte kunstner og professor ved Kunstakademiet N.A. Abildgaard, og stemplerne var skåret af P. Gianelli. På forsiden ses en løve

På bagsiden af medaljen, eler hæderstegnet, som modtageren fik, ses krone, sværd og scepter samt resten af inskriptionen: Kongen hædrer, Fædrelandet skionner. Det var ikke alle, der fik medaljen incl. øsken og således havde ret til at bære den. Den slags formaliteter så man så strengt på, at en søkadet, der dumpede til sin eksamen og derfor ikke blev officer, måtte „aflevere“ sit øsken.

Foto: Den kongelige Mønt og Medaillesamling

Olfert Fischer fik en særligt fornem udgave af hæderstegnet for Slaget på Reden – udført i guld og med brillianter! Motivet viser en modig løve, som står i en skibsstævne og er klar med køllen for at forsvare det danske våbenskjold.

Foto: Den kongelige Mønt og Medaillesamling

der fra en skibsstavn forsvare det danske våbenskjold. „Skiber“ er tydeligvis en antik græsk-romersk skibssnabel, som blev anvendt til at vædre fjendens krigsskibe med. Denne skibssnabel blev allerede i antikken anvendt som et sejrssymbol, og blev som sådan afbildet på en mængde græske og romerske mønter. Der har altså været rig mulighed for at lade sig inspirere, og som samler af antikke mønter har Abildgaard dels haft en række af disse motiver lige for, dels har han uden tvivl kendt endnu flere møntmotiver.

Den antikke skibssnabel er hos Abildgaard blevet forsynet med et øje, der ofte anvendes på skibe som ondtafværgende symbol. På randen er der en række delfiner, og ovenover den egentlige skibssnabel er der indsat et elefanhovede, der ikke blot kan tænkes at spille på ordet „snabel“, men også kunne erindre om elefantens betydning i den danske symbolik.

Løven med køllen bag det danske skjold er alle symboler taget fra rigsvåbnet, men placeringen af en figur på skibsstævnen ses allerede på antikke mønter.

Medaljens bagside fortsætter forsides indskrift, og over den ses en krone over de korslagte scepter og sværd.. Bagsiden virker tam i forhold til forsiden, hvilket kan skyldes at en stor del af medaljerne var beregnet på at skulle bæres som en orden.

Brillanter til Olfert Fischer

Medaljerne blev uddelt på årsdagen for slaget. Kongen, Christian den Syvende, overrakte personlig det brilliant-smykkede guldeksemlar til Kommandør Olfert Fischer, samtidig med at kronprinsen (senere Frederik den Sjette) overrakte guldmedaljer til de 111 officerer, som havde deltaget i slaget, dog fik de 30 månedsløjtnanter - datidens reserveofficerer - guldmedaljen uden øsken og uden ret til at bære den. Som samme måde blev der skelnet mellem de fastansatte underofficerer

I Berlin blev der slået en medalje, som viste mindesmærket for de faldne på Holmens kirkegård. Den blev lavet i forskellige metaller, og man kan gætte på, at den måske skulle have været uddelt ved mindesmærkets afsløring? Det kan dog ikke bekræftes af skriftlige kilder.

Foto: Den kongelige Mønt og Medaillesamling

Græsk mønt fra det 3. årh. f. kr. Sejrs gudinden Nike står på en skibsstævn. Eksempel på et antik forbillede for Abildgaards Hæderstegn. 2:1.

Foto: Den kongelige Mønt og Medaillesamling

og menige og de frivillige. Af dem blev 104 af det fastansatte personel og 21 frivillige indstillet til at modtage sølvmedaljen henholdsvis med og uden øsken. I alle tilfælde blev modtagerens navn indgraveret i medaljens rand, og der blev kun fremstillet præcis det antal medaljer, der skulle bruges.

Mindesmærket over de faldne

En anden medalje afbilder det mindesmærke, som blev rejst over de faldnes grav på Holmens Kirkegård. Initiativet til mindesmærket blev taget af hofkobberstikker G.L. Lahde, der sammen med en kreds af borgere indbød til subskription på et kobberstik forestillende „Bataillen“, udført af ham selv, ledsaget af et historisk digt af Prof. Sander. Overskuddet ved salget skulle gå til udførelsen af monumentet. Udførelsen af monumentet blev lagt i hænderne på den aldrende professor ved Kunstakademiet, Johannes Wiedewelt (1731-1802), og det blev hans sidste værk. Wiedewelt var en af tidens mest lærde billedkunstnere. Han havde sammen med den tyske arkæolog Winckelmann været bannerfører for den nye klassicisme, der så det antikke formsprog og de græsk-romerske allegorier som idealer for kunsten, men han argumenterede også for en tilpasning af antikken, f.eks. ved at inddrage nordiske symboler i sine værker. Mindesmærket på Holmens

Kirkegård er ladet med kraftige symboler, som alle kan genses på medaljen. De var dog ikke alle med i Wiedewelts oprindelige plan, der kun omfattede en obelisk opstillet på et grottelignende fundament.

Obelirken var i 1700-tallets kunst et symbol på Udødeligheden og blev derfor flittigt anvendt til gravmæler. På fundamentet aner man en krans og indskriften:

DEN KRANS SOM FÆDRELANDET GAV
DEN VISNER EI
PAA FALDEN KRIGERS GRAV

Aflyst på grund af regnvejr

På årsdagen for Slaget, d. 2. april 1802 blev grundstenen til monumentet lagt af den danske kommandør Olfert Fischer, og som bygningsoffer nedlagde han et eksemplar af en mindemedalje, der allerede i 1801 var blevet fremstillet på foranledning af guldsmed og stempelskærer Jens Ulstrup. Men selve monumentet var langt fra færdigt. Wiedewelt var syg, og havde overdraget ansvaret for fundamentets opførelse til andre. Samtidig mente Lahde, at obelirken ville komme til at virke for svagt ude i naturen og foreslog at opkaste en gravhøj bag den, og endnu senere foreslog han at opstille 11 bautastene omkring monumentet, en for hver af de faldne officerer. Gravhøjen og bautastene henviser til de stolte nordiske fortid, og valget af materialer understreger dette. Ganske vist anvendte Wiedewelt marmor til obelirken og relieffet med krans og indskrift, men fundamentet var af bornholmske sten og bautaerne blev udført i granit.

I foråret 1804 var arbejdet så langt, at man kunne planlægge et stor indvielses-højtidelighed, som skulle finde sted på tre-årsdagen for Slaget. Der var udsendt op mod 320 invitationer, trykt sange og patriotiske skrifter til uddeling blandt de indbudte, og Kronprinsen havde givet tilsagn om sin tilstedeværelse. „Imidlertid forårsagede det stærk indfaldne Regnvejr, samt andre uventede Hindringer, at Udførelsen blev opsat“.

Mindesmærket på medalje

Medaljen er fremstillet af den kongelige preussiske hofmedaljører Daniel Friedrich Loos i Berlin. Indskriftens ordlyd „FULDFØRT D. 2. APR. 1804“ tyder på, at medaljen har været fremstillet i anledning af den aflyste indvielsehøjtidelighed. Den røber et førstehåndskendskab til detaljer i monumentets billedsprog der tyder på, at bestilleren har hørt til inderkredsen af den gruppe mænd, der som bag mindesmærket. Selv de 11 popler på højen, der ligesom bautastenene skulle symbolisere de 11 faldne officerer, er tydeligere på medaljen end på andre samtidige gengivelser. På medaljens bagside går kransen igen. Her kan man se, at den består af en kombination af laurbær-og egeløv. I den romerske oldtid var laurbærkransen triumfatorens symbol, mens egekransen blev givet til den der havde reddet en medborgers liv.

Borgernes medaljer

Mens 1700-tallets medaljer ofte hylder den enevældige monark, indvarsler medaljerne til minde om slaget på Reden borgerskabets århundrede. Det var borgerne som kæmpede, og det var borgerne som rejste mindet.

Medaljerne udgør kun et enkelt eksempel blandt de mange måder, som Slaget på Reden blev erindret på, både umiddelbart efter kampen og i de følgende år.

Avisreferater, sange, taler, kobberstik og monumenter. Alle fortæller den samme historie som medaljerne, en historie om den noble borger, der handler med værdighed og ædel patriotisme: De danske borgere kæmpede hæderfuldt og tappert for fædrelandet mod en grusom og uretfærdig overmagt, og samtiden begejstredes over kampens udfald - selvom de fleste historikere er i dag enige om, at Danmark led et militært nederlag.

Helle W. Horsnæs er museumsinspektør ved Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling

Mere om slaget

Via www.sidensaxo.dk kan du finde en ny website om begivenhederne, lavet i samarbejde med bl.a. forfatterne til dette nummers tema-artikler.

I anledning af 200-årsdagen for Slaget på Københavns Red vil de ovennævnte medaljer indgå i en særudstilling i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, hvor man også vil kunne se en række andre, danske, engelske og tyske medaljer med forbindelse til de dramatiske dage i 1801.

FAKTA

Ulstrups medalje

Kort tid efter 2. april 1801 kunne guldsmed og stempelskærer Jens Ulstrup på Frederiksværk våbenfabrik præsentere en medalje, der på forsiden viser en bevinget genius, der bekranser en antik gravurne. Urnen står på en basis, hvorpå der i relief er fremstillet en slange, der bider sig selv i halen: et af de mest almindelige symboler på Udødeligheden, der - som indskriften fastslår - er „TAPPERHEDS BELÖNNING“.

På bagsiden af Ulstrups medalje ses navnene på de skibe, der deltog i slaget, i stråler der udgår fra Danmarks våbenskjold. Skibene er placeret i samme rækkefølge, som de lå forankret under slaget. Der findes to varianter af denne medalje. Det første bagsidestempel var ikke ordentligt hærdet og er sprunget. Det ses ved en „revne“ henover skibnavnene SJÆLLAND – AGGERSHUUS. Det nye bagsidestempel bærer præg af at være lavet hurtigt, for her er Ulstrup kommet til at bytte om på rækkefølgen af skibenes navne.

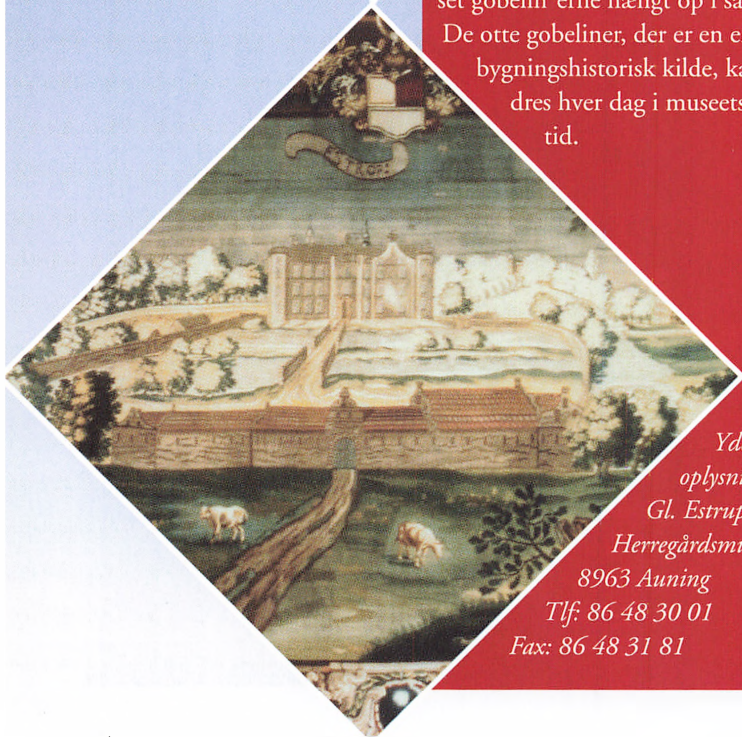
SIDEN SIDST

Fornemme gobeliner restaureret på Gl. Estrup

Siden begyndelsen af 1700-årene har Gammel Estrups riddersal været smykket med 8 enestående gobeliner. De er sandsynligvis fremstillet af flamske vævere i 1690'erne under ledelse af Berend van der Eichen, som da havde værksted i København.

Det har næppe været et billigt indkøb for familien Skeel, men det var heller ikke en familie, der just sad og hakkede i det. Kammerjunker Jørgen Skeel var ejer af de 8 herregårde som ses på gobelinerne: Gammel Estrup, Ulstrup, Sotrstrup, Krenkerup, Ørbæk, Skærvad, Rosenlund og Nørregård. Intet under, at man om Skeel'erne sagde, at de kunne ride på deres egen jord fra Grenå til Viborg. Om han også fik glæde af sin store investering er dog uvist, for med til folketraditionen hører, at Jørgen Skeel, der døde i 1695, aldrig skal have set gobelin'erne hængt op i salen.

De otte gobeliner, der er en enestående bygningshistorisk kilde, kan beundres hver dag i museets åbningstid.

Yderligere oplysninger:

Gl. Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum

8963 Auning

Tlf: 86 48 30 01

Fax: 86 48 31 81

Påske og forår

Påsken markeres selvfølgelig også på museerne. På Frilandsmuseet ved København bliver fortidens påske- og forårstraditioner levendegjort fra den 11. til den 16. april. Der tilberedes påskemad, fårene klippes og der er lege med æg (og maling!) for børnene.

Står ens hu mere til klipperiet, er det måske værd at lægge vejen forbi Bakkehusmuseet, som var bopæl for Kamma Rahbek, der netop var kendt for sin fingerfærdighed. Lørdag den 31. marts og søndag den 1. april er der mulighed for at klippe påskepynt, gækkebreve mm.

Yderligere oplysninger:

Frilandsmuseet

I.C. Modewegsvej

2800 Lyngby

Tlf: 42 85 02 92

www.natmus.dk/FR/giFRdk.htm

Bakkehusmuseet

Rahbeks alle 23

1801 Frd.berg C.

33 31 43 62

www.bakkehusmuseet.dk/

Fra telefoner til fornemme frimærker

På Post og Tele Museum er der travlt for øjeblikket. Frimærkets fødselsdag står for døren, og det skal fejres med en udstilling om året 1851, hvor den lille firkanter for første gang så dagens lys. Udstillingen vil belyse frimærkets tid, den politiske og sociale udvikling, snarere end mærket selv. Helt snydt bliver frimærkelserne nu ikke; der opbygges et særligt skatkammer, hvor nogle af museets fineste mærker kan betragtes – under skudsikkert glas.

Først skal „Telefoner for millioner“ dog pakkes væk, og heriblandt de mange – mere eller mindre – besynderlige apparater, som museet har i deres samlinger. Interesserede kan læse mere om gamle telefoner i hæftet „Telefonen og de danske telefonselskaber“ som kan købes for 45,- kr. ved henvendelse til museet. Frimærkeudstillingen åbner 1. april

Yderligere oplysninger:

Post & Tele Museum

Købmagergade 37

2053 København K

Tlf: 33 41 09 00

www.ptt-museum.dk

Kirkebøger fra Odense – helt elektronisk

Hidtil er det kun jyderne (eller dem med jysk baggrund), der har kunnet glæde sig over cd-rommer med kirkebøger. Nu er glæden også nået til Fyn, nærmere bestemt til Odense, hvor i alt otte nye cd-rommer med købstadens kirkebøger 1814-1891 blev præsenteret den 21. februar af rigsarkivar Johan Peter Noack og lederen af Statens Arkivers Filmmningscenter, landsarkivar Chr. R. Jansen.

Hvad blev der skrevet om Odenseanerne, når de blev døbt, konfirmeret, gift og begravet? Det kan man få svar på ved hjælp af de nye cd'er, ligesom man kan følge dele af befolkningens flytninger til og fra de odenseanske sogne via til- og afgangslister. På cd-rommerne kan man bladere gennem kirkebøgerne og se de indskannede originale indførsler, så slægtsforskere, historiestuderende, undervisere, skoleelever og alle med historisk interesse i Odense kan se frem til at kunne arbejde elektronisk med de gamle kirkebøger.

Priser (inkl. moms, men ekskl. porto):

Sct. Hans kirke, Garnisonskirken og Gråbrødre Hospitalskirke kr. 375,00 for 2 cd-rommer

Sct. Knud kirke kr. 475,00 for 3 cd-rommer

Vor Frue kirke kr. 475,00 for 3 cd-rommer

Yderligere oplysninger og salg

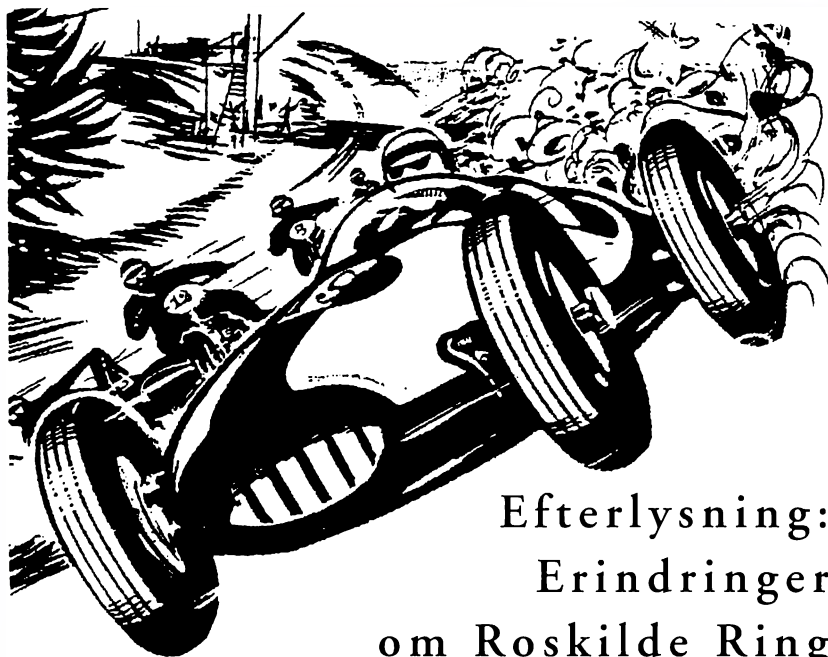
Statens Arkivers Filmmningscenter

Ll. Sct. Hans Gade 5

8800 Viborg

Tlf: 86 62 17 88

www.sa.dk/saf

Efterlysning: Erindringer om Roskilde Ring

Roskilde Museum har foretaget en undersøgelse af motorsportsbanen Roskilde Ring, bl.a. med interview af kørere og andre, der var involveret i banens drift.

Roskilde Ring åbnede i 1955 i overværelse af mere end 30.000 mennesker. Frem til lukningen i 1968 indtog den en central position i såvel den danske som internationale sportsverden med afholdelse af flere Grand Prix-løb med bl.a. Stirling Moss.

Så hvis du har sager liggende, der kan belyse Roskilde Rings historie, hører museet gerne fra dig. Efterlysningen gælder fx fotografier, plakater, billetter, programmer o.l.

Yderligere oplysninger og kontakt:

Roskilde Museum

Sankt Ols Gade 15, 4000 Roskilde,

Tlf.: 46 36 60 44 Fax: 46 32 16 47

www.roskildemuseum.dk

Ny fond for unge historikere

Den 19. januar kunne Rigsantikvaren for første gang uddele næsten 300.000 gode danske kroner fra den nyoprettede Elisabeth Munksgaard fond. Fonden yder økonomisk støtte til ældre studerende og yngre kandidaters forskning indenfor arkæologi og historie. Der uddeles stipendier på op til 50.000 kr. fx i forbindelse med specialestudiet, studieophold i udlandet eller til yngre kandidater, der arbejder med publicering af forskningsresultater eller som skriver doktordisputats. Ved den første uddeling modtog i alt 8 personer støtte til projekter spændende fra middelalderlige styltetårne over byer i 1000-årene til flint i den vestsjællandske åmose.

Besøg historiemagasinet

SIDEN SAXO på

www.sidensaxo.dk

– spændende specialsider,
Danmarkshistorisk Kalender,
historielinks, quiz, m.m.

Så er der Vejhistorie!

Siden 1982 har personer med interesse for infrastruktur – veje, broer og land-baseret færdsel i almindelighed haft et samlingssted i *Dansk Vejhistorisk Selskab*. Selskabet har nu sendt første nummer af det nye tidsskrift *Vejhistorie* på gaden. *Vejhistorie* vil rumme artikler af høj faglig karat, og i første nummer lægger man ud et tema om romersk ingeniørkunst v. ph.d. Tønnes Bekker-Nielsen fra Syddansk Universitet Esbjerg.

Tidsskriftet udkommer to gange årligt og koster 50 kr. pr. nr., dog 50 kr. i årsabonnement.

Yderligere oplysninger:

Dansk Vejhistorisk Selskab

c/o Vejdirektoratet

Niels Juels Gade 13

Postbox 1569, 1020 Kbh. K.

Tlf. 33 92 22 38

www.vejhistorie.dk

Dansk
Vejhistorisk
Selskab

Død og pine!

Middelaldercenteret viser en temmelig ubehagelig udstilling indtil den 16. april. Titlen er „Død & Pine“ – temaet er tortur og straf fra middelalderen til oplysningstiden. Man kan opleve over 60 rekonstruerede torturinstrumenter, originale historiske strafferedskaber, mm. Desuden rummer udstillingen også eksempler på skeletter af personer, der blev udsat for den pinefulde – og i reglen vanærende – død.

Udstillingen, der er af international klasse, er efterhånden set af over 1 mill. mennesker i andre europæiske lande, og vises i centerets nyindrettede hovedbygning, – og hver dag fortælles der uhyggelige, men sandfærdige, historiske beretninger i Middelaldercenterets riddersal.

Yderligere oplysninger:

Middelaldercenteret, Ved Hamborgskoven 2, 4800 Nykøbing F.

Telefon: 54 86 19 34 Fax: 54 86 18 34

www.middelaldercenteret.dk

OP i RØG

EN USTILLING OM
PIBER-TOBAK-
RYGNING ^m/_m

FR
S
Ø
N
D
A
G
5
1
1
1
2
0
0
0

ARRANGØR:
BALLERUP EGNSMUSEUM
PEDERSTRUPVEJ 51-53 BALLERUP

Op i Røg?

Rygnings er et omdiskuteret emne dagens Danmark – men var det også i fortiden, for „rygeriet“ har naturligvis også en historie. Christian den Fjerde var fx ikke særligt begejstret for tobakken, som han faktisk forbød om bord på danske og norske skibe. Senere ændrede han dog holdning, og ophævede forbuddet i 1643 – til gengæld blev der så lagt en høj told på tobak. Riget fattedes penge, og tobaksafgiften var én måde at få penge til den slunkne statskasse. I medicinsk sammenhæng havde man også tiltro til tobakken. Fx mente man i 1600-årene, at den kunne kurere alle mulige dårligdomme, så som vorter, ligtorne og „gale hundes bid“.

På Ballerup Egnsmuseum har piber, tobak, snus mm. været i focus på en udstilling, der lukkede den 4. marts. Man kan dog stadigvæk læse om rygningens og tobakkens historie på museets hjemmeside.

Det Menneskelige Univers

Fyns Kunstmuseum viser frem til den 24. juni en stor udstilling med titlen „Det menneskelige univers – 2000 års tanker om naturen“. Det er en tidsrejse, der starter i oldtidens Grækenland, og giver overblik over vigtige personer og begivenheder i naturvidenskabens historie fra middelalderen, renæssancen og oplysningstiden op til nutiden

Det er også fortællingen om vore egne kulturelle rødder, og om de mennesker, der gennem de sidste 2000 år har prøvet at finde ud af, hvordan verden og dens kræfter hænger sammen. I to rum med „mini-eksperimentarium“ kan man afprøve flere af udstillingens påstande.

I forbindelse med udstillingen er der udgivet en bog og produceret undervisningsmateriale til såvel gymnasieskolen som folkeskolen samt mulighed for guidede rundvisninger.

Yderligere oplysninger:

Fyns Kunstmuseum

Jernbanegade 13

5000 Odense C

Tlf: 66 14 88 14 lokal 4601

www.odmus.dk

DET MENNESKELIGE UNIVERS

2000 års tanker om naturen

ODENSE BYS
MUSEER

Fyns Kunstmuseum
Jernbanegade 13

16. januar til 24. juni 2001

Åbent kl. 10-16 (mandag lukket) · www.odmus.dk

Udstillingen er blevet til i samarbejde med Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek, Ingeniørhøjskolen Odense Teknikum og Odense Tekniske Bibliotek

„Børn på arbejde“ i Lejre

På Forsøgscenteret i Lejre er man ved at gøre klar til endnu en sæson. Centeret åbner den 1. maj, og temaet i de første uger er fortidens børn og deres arbejde. 1-4 maj er der „Landbo-børn på arbejde“; der skal passes dyr, hugges brænde, luges have mm. Senere på måneden er det „jernalderbørnene“ der er på arbejde, og så skal der både slås ild, koges grød mm.

Hvis man hellere vil lidt længere frem i tiden og have det lidt festligt, er der majstangsfest anno 1850 søndag den 6. maj.

Yderligere oplysninger:

Lejre Forsøgscenter

Slangealleen 2,

4320 Lejre

Tlf: 46 48 08 78

Fax 46 4814 05

www.lejre-center.dk/

Påske på nettet med SIDEN SAXO & Post og Tele Museum

På SIDEN SAXO's & Post og Tele Museums store kulturhistoriske fælles web-sted kan man sende elektroniske gækkebreve og påskeæg (der er garanteret kaloriefrit!). Der er naturligvis også masser af kulturhistorie om påske; skikke og traditioner, traditionel påskemad, mm. – så hvis man har lyst til gastronomiske herligheder som rugmelsgrød, æggesøbe eller søbekål, så er der mulighed for at for at finde opskrifterne her. Påskens folketro, hvor i særdeleshed heksene var aktive, er heller ikke glemt!

Klik forbi på www.detsker.nu/paaske

Heder i Herning

Frem til den 22. april står Herning Museum i hendes tegn. Museet har været blandt deltagerne i et EU-projekt med titlen „Heathcult“ hvilket har resulteret i en udstilling om de vesteuropæiske lyngheder. Udstillingen er produceret af Bergen Universitet og Hede-centret Lygra i Norge.

*Yderligere oplysninger:
Museumsgade 32
7400 Herning
Tlf: 97 12 32 66
Fax: 97 12 75 18*

Udvidelse af Kjems-Fonden:

Nu 3 millioner til jysk lokalhistorie

I efteråret 1989 oprettede fhv. overlærer Herluf Kjems Hansen Kjems-Fonden – Lokalhistorisk Kulturfond for Viborg, Vejle og Århus Amter. Kjems Hansen er født i 1912 i Vium og virkede frem til 1979 som lærer i Skjødstrup. Hans liv har været præget af sparsommelighed og nøjsomhed, og derfor kunne han i 1989 oprette en fond med en kapital på 1,2 mill. kr. Den er siden blevet udvidet ved yderligere donationer, til glæde for en bred vifte af lokalhistorikere.

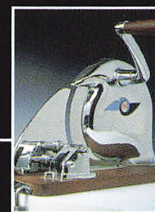
På Fondens sidste bestyrelsesmøde gav Kjems Hansen den glædelige oplysning, at han ønskede at udvide Fonden yderligere. Dels blev kapitalen øget, så den nu er på

ca. tre millioner kroner, og dels ønskede han, at virkeområdet skulle udvides til at gælde hele Jylland. Derfor ændrer Fonden navn til Kjems-Fonden – Lokalhistorisk Kulturfond for Jylland.

Det betyder, at lokalhistorikere fra hele Jylland kan søge om støtte til udgivelse af lokalhistorisk litteratur. Ansøgningsfristerne er 1. april og 1. oktober, og der skal søges på særlige skemaer. Med skemaerne skal følge kopi af manuskript samt trykkestilbud. Skemaer fås og sendes til formanden, *Chr. R. Jansen, Landsarkivet for Nørrejylland, LL, Sct. Hans Gade 5, 8800 Viborg.*
www.kjems-fonden.dk

Meld dig ind i Museumsklubben og deltag i efterårets særarrangement i forbindelse med åbningen af Nationalmuseets nye udstillingsafsnit „Danmarkshistorier“, som giver et billede af perioden 1660-2000

Klubmedlemmer får blandt andet forskellige rabatter, kvartalsmagasinet NYT og gratis adgang til Nationalmuseets udstillingssteder. Medlemskab koster 190 kr. Hør nærmere om de mange medlemsfordele samt par-, ungdoms- og pensionistpriser på 33 47 38 05 eller besøg Museumsklubbens hjemmeside på www.natmus.dk

Med vikingerne i Irland

På Vikingeskibsmuseet handler årets store særudstilling om vikingernes optræden i Irland. Lige fra de første angreb i slutningen af 700-tallet til normannernes invasion omkring 1170. Det var vikinger, som i 840 grundlagde Dublin, der med tiden udviklede sig til en stor handelsby med internationale kontakter og format. På selve museet findes faktisk også et godt bevis for kontakterne mellem Danmark og Irland, eftersom det ene af de udstillede skibe er bygget i Dublin omkring år 1040. Udstillingen løber hele året indtil 30 december.

Yderligere oplysninger:

Vikingeskibsmuseet

Vindeboder 12

4000 Roskilde

Tlf: 46 30 02 00

Fax: 46 30 02 01

Århusmaleren Thorkild Ry Andersen

På Århus Bymuseum kan man fra slutningen af april og frem til august opleve hele to særudstillinger. Den ene handler om den kendte Århus-personlighed arkitekt Thorkild Ry Andersen, der i 1950'erne var med til at udvikle énfamiliehuset og rækkehusbebyggelser. I sin fritid var Thorkild Ry Andersen en ivrig amatørmedlem, og udførte en række omhyggelige billeder af steder i byen, havnen, Hotel Royal, Sct. Clemensborg mm.

Den anden af årets særudstillinger handler om et af byens mere ydmyge kvarterer, „Svinehøj“. Området rummede beskedne småhuse, hvor hygiejnen ikke var i top, bl.a. på grund af beboernes svinehold – deraf navnet!

Yderligere oplysninger:

Århus Bymuseum

Carl Blochs Gade 28, 8000 Århus C.

Tlf. 86 13 28 62

Fax 86 13 28 62

www.bymuseet.dk

SPØRGE KASSEN

Tatoveringer fra vikingetiden?

Jeg vil gerne vide lidt om vikingetidens tatoveringer. Hvordan så de ud, var tatovering almindeligt udbredt, og hvilke kilder omtaler evt. fænomenet?

Med venlig hilsen

Niels Jørgensen

Dragonvägen 4 b

52399 Hökerum, Sverige

Svar:

Diskussionen om vikingernes tatoveringer er ikke ny, gennem efterhånden mange år er spørgsmålet dukket op med jævne mellemrum. Desværre er det ét af de beklageligt mange punkter hvor vi må se i øjnene, at debatten nok aldrig helt vil få en ende. Den triste sandhed er at vi intet ved med sikkerhed, og formodentligt heller aldrig vil få det at vide.

Der findes én eneste samtidig kilde, der antyder brugen af tatoveringer blandt vikinger. Den arabiske diplomat Ibn Fadlan traf i 921 en flok handelsfolk ved Volga-

floden i Rusland. Fadlan omtaler dem som rus, og skønt det aldrig er endegyldigt bevist er det almindeligt accepteret at der er tale om nordiske vikinger. Fadlans beretning om mødet rummer mange væsentlige observationer, og han er ganske afgjort en forholdsvis pålidelig kilde; en stor del af hans oplysninger har kunnet bekræftes af andre tekster, og i modsætning til mange vesteuropæiske kilder synes han ikke bevidst opsat på at miskreditere nordboerne.

Passagen om tatoveringer lyder i al sin korthed: „Hver enkelt bar fra negleroden til halsen grønne træer, billeder og andet.“ Der står altså strengt taget ikke at der er tale om tatoveringer. Det kan lige så vel dreje sig om bemaling, eller for den sags skyld om broderede mønstre på kofternes ærmer. Der kendes to grundtyper tatovering, nemlig farvetatovering, hvor man med en nål lægger farve ind i huden, og ar-tatovering hvor små hudstykker skæres væk, så arrene danner det ønskede mønster. Hvis der er tale om tatoveringer hos Fadlan er det nål-og-farvetatoveringer, ikke ar (jfr. grønne træer).

Tatoveringer har været kendt i langt de fleste kulturer og meget langt tilbage i tiden. Fra gravfund i den russiske permafrost ved vi at man benyttede tatoveringer allerede i stenalderen. Det er for så vidt ikke utænkeligt at også vikingerne har kendt til det, men man ville umiddel-

bart forvente at finde flere spor af det end denne ene, yderst usikre kilde. Modbevises kan det ikke, men dersom vikingerne har kendt til tatoivering har det i hvert fald ikke været almindeligt udbredt.

*Med venlig hilsen
Kære Johannessen
Inspektør, Museet ved
Trelleborg*

.....

Brug af nationalsange

Hvornår anvender man „Kong Christian“ og hvornår anvender man „Der er et yndigt land“? Er det rigtigt, at „Kong Christian“ kun må spilles, når der er en kongelig tilstede?

*Med venlig hilsen
Peter Hansen, Kokkedal*

Svar:

Begge sange er Danmarks officielt anerkendte nationalsange. *Kong Christian* er tillige kongesang og i en instruks til Udenrigstjenesten under Udenrigsministeriet fra 1989 anbefales det, at kongesangen bruges ved officielle lejligheder, „såsom kongebesøg, flådebesøg, militære sportsstævner og i al almindelighed højtideligheder, ved hvilke medlemmer af den danske eller fremmede regering er tilstede ... Eventuelt...efterfulgt af *Der er et yndigt Land*.“

Der er desuden tradition for at kongesangen anvendes til at markere mærkedage i

Kongehuset og ved andre officielle begivenheder, hvor kongen er til stede. Det er dog på ingen måde sådan, at sangen er forbeholdt de kongelige. Ved andre begivenheder f.eks. ikke militære sportsbegivenheder i udlandet er det helt op til arrangørerne, om man vælger den ene eller den anden eller begge sange til at repræsentere landet.

Nationalhymnen – der også kan være instrumental – altså uden sang) opstod som genre i 1700-tallet, hvor nationalfølelsen blev udtrykt som en hyldelse til landets konge. Det gælder f. eks. Englands *God Save the Queen* (fra 1740) og Danmarks *Kong Christian stod ved højen Mast*, der blev officiel nationalsang i 1780. En anden type nationalsang priser landets skønhed som *Der er et yndigt Land*. Denne sang blev fra 1844 brugt som alternativ til „kongesangen“. Der har gennem tiderne været stor debat om hvilken af de to der rent faktisk er eller burde være Danmarks nationalsang. I 1924 forsøgte en socialdemokratisk minister at forhindre at kongesangen blev sunget ved Det Kgl. Teaters 50 års jubilæum, da hun fandt tekstens tilbedelse af kongemagten uforeneligt med sit partis program. Også under besættelsen i 1940 dukkede debatten op i avis-spalterne, hvor nogle ønskede at fremme brugen af den „stolte“ *Kong Christian* på bekostning af den „ydmyge“ *Der er et yndigt Land*. Begge

sange er dog i dag stadig lige stillede.

*Med venlig hilsen
Musse Magnussen Svare
Forskningsbibliotekar, Musik-
historisk Museum*

.....

De mecklenburgske farver

Jeg ville blive utroligt glad, hvis I kunne fortælle mig, hvordan Mecklenburgs (fra Nordtyskland) våbenmærke/skjold ser ud? (Både farver og figurer). Jeg er samtidigt interesseret i, om Kong Albrecht af Sverige (1300 tallet), der stammede fra mecklenburglenet, anvendte Sveriges tre kroner eller havde sit eget våbenmærke (farver og symboler).

*Med venlig hilsen
Tonny Løndrup, Kbh. Ø.*

Svar:

Det gamle hertugdømme Mecklenburgs våben, der stammer fra middelalderen, er et guldkronet, sort tyrehoved i guld felt. Undertiden gengives det med en guldring i næsen. Hornene kan være sølv. Dette er tilfældet i det nuværende tyske forbundsland Mecklenburg-Vorpommerns firdelte våbenskjold, hvor tyrehovedet ses i to af felterne; de to øvrige viser hhv. Pommerns røde grif i sølv og Brandenburgs røde ørn i sølv.

Albrecht af Mecklenburg blev konge af Sverige i 1364 og førte i denne egenskab et skjold med tre guld kroner i

blåt. Han er den første svenske konge, der med sikkerhed førte de tre kroner i skjold. Trekronermærket som sådant er ældre. Da Albrecht i 1385 tillige blev regerende hertug i Mecklenburg, anvendte han et firdelt skjold med de tre kroner i det ene felt. De resterende felter viste Mecklenburgs tyrehoved, en guld grif i blåt for herskabet Rostock og et felt tværdelt af rødt og guld for grevskabet Schwerin.

Motiverne for, at Albrecht tog de tre kroner i brug, har jeg omtalt udførligt i min artikel „De tre kroner og korset. Unionssymbolik, ambition og rivalitet“, Heraldisk Tidsskrift nr. 76, oktober 1997.

*Med venlig hilsen
Nils G. Bartholdy, arkivar,
Rigsarkivet*

.....

Ved Vibeke Riis og
Karsten Gabrielsen

Stefan Emkjær:
Stikkerdrab.

**Modstandsbevægelsernes
likvidering af danskere
under besættelsen.**

*Kbh.: Aschehoug, 2000.
223 s. 249 kr.*

Bogen handler om de godt 400 stikkerlikvideringer, som modstandsgrupperne udførte på danskere i besættelsesårene 1943-45. Forfatteren mener, at der kun i et fåtal af sagerne faktisk var tale om stikkeri. I bogen undersøges, hvem der gav ordrene til disse drab, der blev begået uden forudgående undersøgelse og rettergang og samtidig kastes der lys på de mennesker, der blev skudt og på de mennesker, der skød.

Inga Floto:

**Dødsstraffen i vestlig
kultur 1600-2000.**

*Kbh.: Museum Tusulanum,
2001. 176 s. 198 kr.*

En bog om de former, som dødsstraffen har antaget gennem de sidste 400 års turbulente, vestlige historie. Der er bl.a. et afsnit om perioden 1600-1750, hvor afstraffelsesformerne var grusomme og bestialske. I det sidste afsnit om staten og døden vises det,

hvordan dødsstraffen stadig er dybt rodfæstet i retsbevidstheden i moderne demokratier og udgør et stadigt tilbagevendende etisk dilemma.

Kenn Harper:

**Giv mig min far.
Beretningen om New
York-eskimoen Minik.**

*Lyngby: Holkenfeldt 3, 2000.
252 s. 298 s.*

Bogen handler om eskimoen Minik (ca. 1891-1918), der som 6-årig – sammen med sin far og et par andre eskimoer – blev ført til USA af polarforskeren Robert Peary. De blev vist frem, udstillet og undersøgt. De fleste af dem døde hurtigt, men Minik overlevede og fik en tung og bizar skæbne. Forfatteren skildrer, hvordan Miniks liv derefter var påvirket af en konflikt mellem livet i USA og fangertilværelsen i Nordgrønland.

Jytte Larsen (red.):

**Dansk kvindebiografisk
leksikon, bd. 1-4.**

*Kbh.: Rosinante, 2000-2001.
Ca. 620 s. for bd. 1-3 og
268 s. for bd. 4. 2399 kr. for
hele værket.*

Et alfabetisk opslagsværk fra vikingetid til nutid over danske kvinder – herunder færøske og grønlandske kvinder – der alle har haft indflydelse på samfundsudviklingen i Danmark. Bd. 1-3 rummer ca. 2000 biografier og rummer oplysninger om fødsels- og evt. dødsdato, erhverv, familiemæssig tilknytning og

virkeområde. Bd. 4 – der er et supplementsbind med den selvstændige titel Alle tiders danske kvinder – dokumenterer tematisk på kryds og tværs i tekst, billede og oversigter det samme stof og trækker hovedlinjer og detaljer frem i det store Danmarksbillede. Bd. 2 og 3 udkommer først senere på året.

Anders Monrad Petersen:

**Schalburgkorpset.
Historien om korpset
og dets medlemmer
1943-45.**

Odense: Odense Universitetsforlag, 2000. 225 s. 225 kr.
Schalburgkorpset blev stiftet i 1943 med den opgave at sørge for hvervning til Waffen-SS, men udartede sig efterhånden til et antisabotagekorps. Bogen rummer en gennemgang af korpsets almindelige historie og organisation og er suppleret med en undersøgelse af enkelte af de menige medlemmers grund til at deltage og søger at give svar på spørgsmålene om, hvorfor de meldte sig og hvordan de kunne begå deres forbrydelser.

Stine Wiell:

**Kampen om oldtiden –
nationale oldsager
siden 1864/Der Kampf
um die Vorgeschichte –
nationale Altertümer
seit 1864,**

*Skrifter fra Museumsrådet for
Sønderjyllands Amt, 7,
Aabenraa 2000, 134 sider,
kr. 198.-*

Stine Wiell har – i forlængelse af sit arbejde med at fortælle den flensborgske oldsagsamlings historie i tiden mellem de to slesvigske krige – ført historien om danske og tyske arkæologers stridigheder videre frem i perioden efter tabet af Sønderjylland i 1864. Hun fortæller om tyske officerers „røvergravninger“ i Nydam mose i tiden omkring og umiddelbart efter Dybbølfelttoget. Den danske forargelse over denne beslutning af nationale mindesmærker fører til et stiltfærdigt opkøb af mosens parceler i slutningen af århundredet. I mellemtiden er en mængde af landsdelens nyfundne oldsager blevet smuglet ud af Tyskland til danske museer, og for at hindre resten i at ende på fjendens museum i Kiel, blev der gjort en stor indsats for at oprette museer lokalt – et arbejde, der tilsyneladende fandt bred tilslutning i lokalsamfundene. Også i tolkningen af de arkæologiske data fortsatte krigen i 1864 ufortrødent mellem danske og tyske arkæologer. Tyske arkæologer anså Thomsens tredeling af oldtiden i sten-, jern- og bronzealder som et utidigt forsøg på at „danificere“ deres videnskab, og helt frem til vore dage har tolkningen af en række fund været bundet til de politiske grænsedragninger og de deraf følgende forskellige ideologier. Dette viser sig tydeligt i bogens sidste afsnit, der gengiver en lang række billedfremstillinger, der er blevet anvendt til

anskueliggøre de forskellige tolkninger. Derfor er det også væsentligt, at bogen er dobbelttekstet, så den kan læses af både danske og tyske.

Skøn- litteratur:

Anchee Min:

Madame Mao.

Kbh.: Lindhardt og Ringhof, 2000. 342 s. 298 kr.

En biografisk roman om formand Maos magtfulde, viljestærke og ambitiøse hustru Jiang Qing eller Madame Mao (1919-91). Forfatteren beskriver mennesket bag myten og tegner et portræt af den berømte kvinde, som kom til at præge hele generationer i Kina. Fortællingen om Madame Mao forener historie med fiktion og ender med hendes død i 1991.

Hanne Reintoft:

Strejf af nådens vinge. En slægtsroman fra årene 1199-1241.

Kbh.: Forum, 2000. 269 s. 275 kr.

En middelalderroman med herregården Kvesborg i Vestjylland som centrum. Man følger herremandsdatteren Karen Aggesdatter fra hun er 8 år til hun dør som 50-årig under helt andre forhold. Romanen befolkes af en lang række farverige personer: herremanden og hele hans familie, trælle og bønder, soldater, præster, munke, hesteopdrættere, børn, gamle mænd og koner, skurke og helte og dem imellem.

Gro Steinsland:

Den hellige kongen. Om religion og hersker- magt fra vikingetid til middelalder.

Pax Forlag AIS, Oslo 2000.

Indb., 260 s., Nkr. 298.-

Den norske religionshistoriker Gro Steinsland har prøvet at give et overblik over, hvad religionsskiftet fra asatro til kristendom betød i samfundskontrollerende ideologiske sammenhænge. Og resultatet er, at trods de store forskelle i religionernes indhold og udtryksmåde viser kongeideologien sig uden større modifikationer at kunne finde anvendelse som en del af begge religioners tankegods – og som grundlag for samfundets organisering. Herved bliver en væsentlig del af Norges kristningshistorie og kongemagtens udvikling kritisk belyst frem til det tidspunkt, hvor den slagte Olav Haraldsson bliver til den sejrende Sankt Olav, landets skytshelgen.

Palle Petersen:

Kender du danskernes kolonier? Tranquebar – Guldkysten – Dansk Vestindien.

Kbh.: Borgen, 2000.

32 s. 189 kr.

En bog om de gamle danske kolonier Tranquebar (1620-1845), Guldkysten (1658-1850) og Dansk Vestindien (1666-1917). Ud over det historiske stof gives der et indtryk af nutiden ved at beskrive 3 børns hverdag: Ali i Tranquebar, Akim på Guldkysten og Adam i Dansk Vestindien. Rigt illustreret med nutidige farvefotos og samtidige illustrationer som stik og malerier. Kan læses fra ca. 11 år.

For børn:

Dag Reidar Frognes:

Tordenskiold.

Kbh.: Gyldendal, 2000. 80 s. 228 kr.

Bogen – der er fortalt i tekst og tegneserieform – fortæller historien om den dansk/norske søhelt Tordenskjolds opvækst, karriere og bedrifter under Den Store Nordiske Krig og begivenhederne sættes ind i en historisk ramme. Endvidere fortælles der om krigsskibene, deres bygning samt livet om bord for officerer, underofficerer og det indrullerede mandskab. Kan læses fra 12-13 år.

Mette Winge:

Farligt forår.

Kbh.: Gyldendal, 2000.

156 s. 178 kr.

Børneromanen foregår i 2. verdenskrigs sidste måneder. Vi følger pigen Lene, der får krigen tæt på, da tyskerne beslaglægger den skole hun går på og hendes far som modstandsmand må gå under jorden. Bogen giver et fint tidsbillede og rummer mange små detaljer fra hverdagslivet i det sidste krigsår. Kan læses fra ca. 10 år.

JENS GRAND

SOM VIDNE I

LÜBECK

AF KURT VILLADS
JENSEN

Et hidtil ukendt middelalderdokument fortæller nyt om en af danmarkshistoriens dramatiske sager. Vi skal tilbage til slutningen af 1200-tallet: Danmarks konge er lyst i band af Paven. Kirkerne lukkede, og ingen kan modtage syndsforladelse og nadver. Årsagen er en strid mellem kong Erik Menved og hans ærkebisp.....

Den 9. april 1294 fængslede kong Erik Menved den magtfulde, men stridbare ærkebisp Jens Grand og lod ham kaste i Søborgs stinkende fængsel. Knap to år senere lykkedes det Jens Grand at flygte, og en årelang retssag begyndte i Rom mellem bisp og konge. Sagen var juridisk set klar nok: Kongen havde forbrudt sig, ved selve fængslingen blev han bandlyst, og alle kirker i hele riget skulle lukkes og al gudstjeneste standses. Alligevel endte retssagen i anden omgang med, at Erik Menved i 1302 blev idømt en mindre bod, mens Jens Grand blev forflyttet fra Lund til Riga. Jens Grand var en færdig mand i dansk kirkeliv og dansk politik. Men var det givet fra begyndelsen, at Jens Grand skulle ta-

Striden kendes fra årbøgernes sparsomme notitser og fra en sent overleveret fængselskrønike med en malende beskrivelse af Søborgs uhumskheder og Morten Madsvends hjælp til Jens Grands flugt, men den vigtigste kilde er de lange referater af procedurer og indlæg og vidneudsagn fra processen i Rom. De kendes kun fra 1600-tals afskrifter; en del af dem blev oversat til dansk i 1927, og i 1932 kom en trykt udgave af hele den snørklede, juridiske tekst på latin.

I 1997 arbejdede jeg på at færdiggøre en nyoversættelse af hele teksten og ville, for sammenligningens skyld, læse om en tilsvarende samling procesakter fra en sag mellem biskop og borgere i Lübeck, som er bevaret i den middelalderlige original. Disse akter består af hundredvis af tæt beskrevne pergamentsark, som blev syet sammen til fire meget store ruller, der nu befinder sig i Lübecks byarkiv.

Under 2. Verdenskrig blev de fleste af Lübecks arkivalier bragt i sikkerhed i Østtyskland, hvor de så blev opbevaret under dårlige forhold indtil Murens fald i 1989. Derefter blev de – i tonsvis – bragt tilbage til Lübeck. Forunderligt nok har de lybske procesakter derimod befundet sig i byen hele tiden og været tilgængelige for vestlige forskere, men få har givet sig i kast med det omfangsrige materiale. Den vigtigste er Jürgen Reetz, som i 1955 skrev disputats om sagen. Den besluttede jeg at læse for bedre at forstå de danske procesakter.

I en fodnote på side 95 var der pludselig en henvisning til et brev, som Jens Grand skulle have udstedt i 1299, men som var umuligt at finde i den store udgave af danske middelalderdokumenter, *Diplomatarium Danicum*. Var der virkelig tale om noget så sjældent som en hidtil ukendt kilde til dansk middelalder? Tanken var spændende nok til at retfærdiggøre en tur til Lübeck, ikke mindst fordi henvisningen var til „966-981“ i en af rullerne – hvis der var tale om et dokument på 15 tætskrevne foliosider, ville det virkelig være en sensation.

Det viste sig desværre, at nummereringen henviste til linjer og ikke sider. Der var tale om kun ét dokument, som omfangsmæssigt ikke adskiller sig fra andre middelalderdokumenter. Men det var ganske rigtigt et hidtil ukendt brev fra 1299. Desuden viste det sig, at de lybske procesakter indeholdt et spændende vidneudsagn, som Jens Grand aflagde i 1306 til støtte for den lybske biskop Burkhard.

Striden i Lübeck

Baggrunden for den lybske retssag var følgende: Lang tids uenighed mellem borgere og biskop i Lübeck om indtægter og juridiske rettigheder kom i 1290'erne til åbne fjendtligheder, som medførte bandlysning og kirkelukning. Et højdepunkt blev nået i juni måned 1299, da borgerne med nogle rådmænd i spidsen sprængte porten til den lukkede domkirke, tvang præsterne til at holde gudstjeneste og udplyndrede dem. Derefter drog borgerne i samlet flok til bispens gård uden for byen, plyndrede og brændte den og huggede gårdens træer om. Da de kom tilbage til Lübeck, ødelagde og plyndrede de bispens og dompræsternes boliger i byen og, „hvad der er umenneskeligt“, de omhuggede frugttræerne i frugthaverne. Det sidste minder om det Gamle Testaments beskrivelse af den totale udryddelseskrig (2. Kongebog kap. 3), og værre har anklageren ikke kunne fremstille borgernes overgreb på deres retmæssige bisp.

Biskop Burkhard begyndte straks at søge støtte fra verdslige og gejstlige omkring Lübeck, sandsynligvis med henblik på en væbnet konfrontation med de lybske borgere, men helt sikkert også for at samle vidneudsagn til retssagen ved den pavelige domstol. Det er øjensynligt foregået på den måde, at Burkhard har sendt sine udsendinge til fyrster og bisper, som fortalte om overgrebene og derpå præsenterede en standard støtteskrivelse, som modtagerne kunne kopiere og besejle. Det er altså foregået på helt samme måde, som man i dag samler solidaritetserklæringer til forfulgte folk.

Ti af disse breve blev fremlagt som beviser i retssagen i februar 1307 og er næsten enslydende, men et enkelt af dem afviger på et yderst interessant punkt fra alle de øvrige, nemlig ved sin triumferende indledning. Det er et brev, som Jens Grand udstedte i København sammen med alle de danske biskopper. Det må være sket inden 30. juni 1299, altså højst en måned efter de lybske borgeres plyndringer og skovhugst. De øvrige breve er, så vidt de er dateret, først blevet udstedt i de følgende år. Jens Grand må altså have været en af de første, som Burkhard henvendte sig til, og han har tydeligvis været blandt de allerførste, som med fuld styrke har stillet sig solidarisk med den forfulgte biskop.

Jens Grand har været velorienteret om lybske forhold. Han havde opholdt sig i Lübeck fra sommeren 1298 til foråret 1299. Han var da på vej hjem fra Rom, hvor paven havde afsagt sin første dom i striden med Erik Menved. Kongen var blevet idømt en enorm erstatning på 49.000 mark og stod som taber af sagen, og dommen skulle nu føres ud i livet. I Lübeck forhandlede Jens Grand med Erik Menveds udsendinge om et sikkert lejde, så han kunne møde op i København og deltage i forhandlingerne om erstatningen. Vi ved nu, at disse forhandlinger brød sammen, Jens Grand måtte flygte, og en ny retssag fulgte. Men det kan Jens Grand jo ikke have vidst i foråret og sommeren 1299.

Jens Grand fik sit lejde og var i København fra 15. juni til 30. juli 1299. Han boede i Roskildebispens palads i byen og mødtes med alle de danske biskopper. Der må have været mange praktiske ting at diskutere efter fem års mere eller mindre strikte gennemført kirkelukning, men det kan næppe have undgået at provokere Erik Menved, at ærkebiskoppen som en af sine første handlinger efter eksilet holdt et stort kirkemøde i den by, hvor kongen stod som taber. På mødet udstedte Jens Grand støtteskrivelsen til Lübeckerbispen. Det er det bedste bevis på, at der fandt et kirkemøde sted i København på det tidspunkt, og at alle biskopper – i det mindste på pergament – sluttede op bag deres kirkeleder trods tidligere uenigheder under retssagen mod Erik Menved.

Triumf og fald

støtteskrivelsen opridses begivenhederne i Lübeck som ovenfor, og sådan som andre støtteskrivelser gjorde det. Men dertil er føjet en indledning, som er Jens Grands egen. Han skrev „med hengivne kys på de hellige fødder“ til pave Bonifacius 8.: „At jeres faderlige vanlige fromheds allerhelligste indvolde, med hjertets inderlige rørelse, plejer at lide med de undertrykte og dem, der lider uret, og at løbe dem til hjælp med et helsebringende middel, det bekræftede erfaringen os for nylig i Lundekirkens retssag, og den leder os til at håbe på mere“. Dette mere, som Jens Grand håber på, er, at paven vil skride ind mod de lybske borgeres udsejler, så at andre ikke skal blive fristet til at prøve noget lignende.

Jens Grand henviste altså direkte til den dom, som paven havde fældet i hans favør. Han skulle genindsættes som ærkebiskop, og Erik Menved skulle betale erstatning. Jens Grand følte sig som vinder og lagde ikke skjul på det i sin støtte-skrivelse. Hvis dens ordlyd er kommet Erik Menved for øren, har den svedet som salt i såret.

Nu blev virkeligheden ganske vist en helt anden. Det gik trægt med at komme overens om betalingen af boden, og pavens udsending i København dømte derfor, at alt kongeligt gods i Lunde herred skulle tilfalde Lundekirken. Klogeligt forlod den pavelige udsending København, inden dommen blev offentliggjort den 30. juli. Svaret kom prompte. Den 1. august blev Jens Grand erklæret for kongens dødsfjende på Skånes Landsting, alle hans tilhængere fik to uger til at flygte, og midt i august måned beslaglagde kongens mænd systematisk Lundekirkens gods. Jens Grand var da flygtet til Hammershus og derfra videre til Rom, hvor den anden retssag begyndte. Den endte i 1302 med en dom, som nedsatte kongens bod til 9.000 mark, og som flyttede Jens Grand til Riga og gjorde det umuligt for ham nogensinde at vende tilbage til Danmark.

Jens Grands vidneudsagn

I de følgende år førte Jens Grand en omflakkende tilværelse som biskop i Hamburg-Bremen og pengeudlåner i Paris, inden han døde i 1327 ved pavehof-fet i Avignon.

I 1306 var han i Lübeck og blev afhørt af den pavelige sagfører om begivenhederne syv år tidligere. Han blev nøje udspurgt, og referatet af hans svar giver i et kort glimt et godt indblik i procesførelsen ved pavestolen omkring år 1300.

Jens Grand bekræftede, at det var almindeligt kendt og offentligt rygget i Danmark og i København i sommeren 1299, at Lübecks borgere og rådmænd havde udplyndret og ødelagt dompræsternes og bispens ejendomme. Det var offentligt og notorisk kendt blandt gode og alvorlige mænd, forsikrede han.

Der er altså ikke her tale om nogen bevisførelse i vores moderne forstand. Det findes ganske vist andetsteds i procesak-terne, hvor vidner udspørges om, hvad de har set og med hvem og hvornår, men Jens Grands vidneudsagn er af en anden karakter. Det handler om, hvad der er den almindelige mening blandt gode mænd. Hvis tilstrækkelig mange gode mænd mener, at noget er foregået, så er det nok foregået. Så er det en sag, som sådan set ikke behøver efterforskning, fordi den er åbenbar.

Jens Grand i fangenskab

Man finder ofte i retshistorien en skelnen mellem en ældre, måske germansk ret og en yngre, kirkelig ret. Den germanske ret skulle så bygge på mededsmænd. Hvis tolv gode mænd sværger en anklaget uskyldig, så er han uskyldig, uafhængig af bevisets stilling. Den nye, kirkelige retsopfattelse skulle så bygge på en mere objektiv bevisførelse – gjorde anklagede det, eller gjorde han ikke – og den byggede på udspørgen af vidner, på *inkquisition*. Skifter fra den germanske til den kirkelige ret skulle så været sket i løbet af middelalderen, og i landskabslovene fra 1100- og 1200-tallet skulle man kunne finde spor af både gammel og ny retsopfattelse.

Tanken er besnærende, men nok for simpel. Både de danske og de lybske pave-lige procesakter viser, at *rygtet*, den offentlige mening, det notoriske var en meget vigtig kategori i kirkelig lovgivning. I nogle få tilfælde kunne en dommer i kirkeret endda springe alle de indviklede formalia med anklageskrift og godkendelse af underdommere og af sagførere og vidneafhøring og så videre over og skride direkte til domsafsigelse. Det gjaldt blandt andet, hvis sagen var „åbenbar“. En regel, som man næppe vil få en moderne ret til at anvende, men som må have effektiviseret domstolenes arbejde en hel del. Til gengæld har det øjensynligt også betydet, at begge parter i en sag har påberåbt sig, at modpartens overgreb var åbenbare og offentligt kendte. Det gjorde Jens Grand både i sin egen sag og i sit vidneudsagn til fordel for Lübeckerbispen.

Afhøringen af Jens Grand fortsatte med spørgsmålet, om en af sagens parter på forhånd havde instrueret ham om, hvad han skulle sige, eller om han sagde det af frygt eller kærlighed eller for penge. Det benægtede han. Da han blev spurgt, hvem han ønskede skulle vinde sagen, svarede han rimeligt nok: „Den, der har ret“. Så blev han spurgt, hvilken af de to parter han bedst kunne lide, og svarede: „Dem begge lige meget, når blot retfærdigheden sker“.

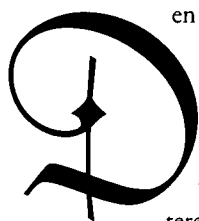
Til sidst skulle Jens Grand gøre rede for, hvordan han kendte sagens parter. Allerede ti år tidligere, svarede Jens Grand, havde han lært både rådmænd, biskop og flere af domkirkepræsterne at kende; han havde været i deres huse, og han havde drukket med dem. Det har klart givet Jens Grands vidneudsagn større troværdighed, at han kunne påberåbe sig at have drukket med lybækkerne – om det er en særlig nordeuropæisk holdning, kunne være interessant at undersøge nærmere.

Jens Grands vidneudsagn stod ikke alene, men blev understøttet af en lang række andre vidner. Flere af dem var danske. En dompræst i Lund fortalte, hvordan købmænd kom sejlene fra Lübeck og offentligt fortalte om borgernes overgreb. Provst Henrik fra Gamtofte på Fyn havde været på værtshuse i Oldenburg og selv set, at man der for en spotpris kunne købe Lübeckerbispens bøger, der var blevet „skilt ad og skåret i stykker“. Måske har lybækkerne lige som barbariske moderne antikvitetshandlere skåret de smukke bogminiaturer ud og solgt dem særskilt.

Tilsammen viser disse vidneudsagn, at der var særdeles livlige forbindelser mellem Lübeck og Danmark omkring 1300. Det bestyrkes yderligere af Jens Grands datering af sine lybske bekendtskaber til „mere end ti år“ før 1306. De gik

altså tilbage til 1295-96, hvilket må betyde, at Jens Grand efter sin flugt fra Søborg er taget til Lübeck og har forhandlet med verdslige og gejstlige myndigheder i byen – måske om en lybsk krig eller handelsblokade mod Erik Menved?

Sagføreres loyalitet

en sagfører, der udspurgte Jens Grand i 1306, var Raynald af Sezze. Han var senest i 1305 blevet umådelig højt placeret ved den pavelige kurie som nærmest økonomichef for det vidt forgrenede og bugnende pavelige kammer. Men Rainald kender vi også andetsteds fra. I 1296 havde han nemlig været Jens Grands hovedsagfører i Rom i sagen mod Erik Menved. Til tider procederede Jens Grand selv, til tider lod han sig repræsentere af Rainald. Det betyder, at Jens Grand må have haft stor tillid til Raynald, men det betyder også, at Raynald må være blevet grundigt instrueret af Jens Grand og har haft et tæt samarbejde med ham.

Alt det havde Raynald glemt ti år senere. Efter at have udspurgt Jens Grand kom Raynald og de øvrige sagførere til en vurdering af de fremlagte støtteskrivers ægthed. Seglene beskrives nøje, deres form, farve, billeder og omskrift. Det gælder også det dokument, som Jens Grand med alle danske bisper havde udstedt i 1299. Sagførerne bliver spurgt af dommeren, om de tror, at seglene er ægte. Det tvivler de på, også Raynald.

På en måde er det forunderligt. Raynald må have kendt Lundebispens segl rigtig udmærket og have genkendt det fra dengang, han var Jens Grands sagfører i Rom. Men nu var sagen anderledes, for nu repræsenterede han borgerne i Lübeck mod bispem og skulle fremstille Jens Grand som den, der åbenbart tog fejl og var uvederhæftig.

Der ligger et stort element af juristeri og formalisme i sagførernes afvisning af Jens Grands brev. Der ligger måske også en mere grundlæggende opfattelse af middelalderlig retspleje bag, nemlig at sager ikke skulle afsluttes for hurtigt.

Særligt sager ved de gejstlige retter led af den afgørende skavank, at mulighederne for at føre en dom ud i livet var små. Virkningen af kirkelige sanktioner som bandlysning og kirkelukning skal ikke undervurderes, men alligevel skete det ofte, at en dom ikke kunne gennemføres. At Erik Menved ikke betalte sin bod, men i stedet konfiskerede Lundekirkens gods, er kun et af mange eksempler. Derfor har den omstændelige procedure ved den pavelige domstol – som samtidig var ekstremt dyr for de involverede parter – formodentlig også haft til formål at få de to parter til frivilligt at indgå et forlig, inden det kom til dom.

I nogle tilfælde var forlig umuligt. Det gjaldt både i sagen mellem Jens Grand og Erik Menved og i sagen mellem borgere og biskop i Lübeck. Derfor blev sagerne så langstrakte; den i Lübeck blev først afsluttet i 1319 efter 23 års retsmøder og afhøringer. Fordelen ved den langsommelige procedure er så i dag, at den skabte et omfangsrigt kildemateriale fra middelalderen, som kun er dårligt udnyttet, og hvor man stadig kan gøre nye opdagelser og fund.

*Kurt Villads Jensen, lektor, Odense Universitet
kvj@hist.ou.dk*

Litteratur

Jürgen Reetz, *Bistum und Stadt Lübeck um 1300. Die Streitigkeiten und Prozesse unter Burkhard von Serkem, Bischof 1276-1317*, Lübeck 1955.

Procesakterne mellem Jens Grand og Erik Menved findes oversat sammen med andre kilder i *Benedicte Fønnesbech-Wulf, Bo Fritzbøger, Kurt Villads Jensen, Michael Kræmmer og Martin Palsgaard, Hellere fanden selv end Erik på tronen! Konflikten mellem Jens Grand og Erik Menved 1294-1302*, Odense universitetsforlag 1999.

Jens Grands støttebrev og vidneudsagn i Lübeck er udgivet med oversættelse i Kurt Villads Jensen, „Jens Grand og Lübeck. En ny kilde til dansk middelalderhistorie“, i *Danske Magazin* 9. Rk. 1. Bd, 1999, 209-228.

MENNESKE, MASKE, MAJESTÆT

AF JØRGEN HEIN

I 1600-årene var voksportrætter nærmest lidt af en dille blandt tidens fyrster. Rosenborg netop afsluttet en udstilling der gav en enestående chance for både at stå ansigt til ansigt med fortidens kongelige – og med en nu næsten glemt portrætform.

Bivoks er let at forme og at farve og var tidligere et yndet kunstnerisk medium til portrætter. Men det tåler kun dårligt slag og udtørring, hvorfor blot få genstande har overlevet. Det illustreres af inventarierne over kongehusets samlinger, Kunstkammeret og Rosenborg, samt af kongelige dødsboer og regnskaber, der i tiden 1670-1830 i alt fører hen ved 300 stykker. Heraf er kun bevaret 47, der har været udstillet samlet for første gang. Karakteristisk – og internationalt bemærkelsesværdigt – er en gruppe på 17 hoveder og buste af de kongelige, som det følgende vil koncentrere sig om.

Solkongen startede moden

Voksportrætter lader sig bearbejde til en næsten magisk lighed og livagtighed. Denne udvikling toppede i Frankrig, hvor Ludvig den Fjortende og hans familie i 1660'erne lod Antoine Benoist tage deres livsmasker og anvende dem som hoveder på legemsstore figurer. Herfra bredte moden sig til det danske hof, hvor figurerne endte på Kunstkammerets Heltekammer. I 1895 så Bernhard Olsen Heltekammeret som udtryk for en tradition. Her afslører regnskaberne et anderledes tilfældigt forløb.

I 1668 gav Ludvig den Fjortende tillige Antoine Benoist privilegium på at måtte udstille sine figurer af de kongelige. Dermed skabtes voksabinetet, som hurtigt blev en folkeforlystelse over alt i Europa, det tætteste undersåtterne kom på de kendte. Følgen blev effektjageri og forgrovelse, der især kom til udtryk under den

Prins Jørgen, udført af Antoine Benoist i Paris 1669. Skabskasse af hofsnedker Hans Balcke. På topstykket sejrens laurbærkrans og fredens palmegrene, mottoet „Deo Duce“, (Med Herren som anfører) samt i spejlmonogram „GE“, (Georgius Electus, den udvalgte George). Ynglingens antikiserende kostume har forbillede i den dragt, Ludvig XIV havde anvendt ved den store karroussel i Paris 1662. Rosenborg.

Foto: Lennart Larsen.

franske revolution, da Madame Tussaud tog ansigtsmasker af de henrettede. Det bragte voksportrættet i miskredit hos de besiddende i 1800-tallets industrisamfund. Under indtryk af naturvidenskabernes positivisme udvikledes kunsthistorie samtidig til et universitetsfag, der satte den græske oldtid og renæssancen i højsædet og betonede skellet mellem kunst og håndværk. Derved reduceredes voksportrættet til håndværk, fordi livs- og dødsmaskerne – sat på spidsen – er naturaftryk og ikke menneskekunst.

Naturalisme eller paradekunst?

Uanset dette fanges også den moderne betragter af voksfigurernes tredimensionelle livagtighed, deres element af døde kult, fetichisme og forhekset dukke. Hvordan

FAKTA

Ved Julius Cæsars begravelse blev han vist i form af en drejelig voksfigur, således at tilskuerne kunne se den myrdedes 23 sår. Ifølge historieskriveren Appian blev folkemængden så bevæget, at den brød ud i klageskrig og brændte senatet ned.

må de ikke have fascineret før fotografi og film? Nok kan voksmasken eftermodelleres og indfarves ligesom fotografiet kan retoucheres, men der er fortsat tale om et aftryk. Modellen kan ikke lyve, og man kan spørge, hvorfor enevældens fyrster lod voksfigurerne fremstille, når det officielle paradeportræt ofte viste en forskønnet udgave, omend også dét skulle ligne. Forklaringen er antagelig, at barokken og endnu rokokoen havde en opfattelse af menneskets ydre, der er anderledes end nutidens. Hvor moderne naturvidenskab stræber efter at fastslå normer og love, var det dengang en udbredt opfattelse, at naturen netop afslørede sine hemmeligheder i ekstraordinære og ekstreme fænomener. Det gav et anderledes syn på omverdenen og forfængeligheden en anden tone, der var mere realistisk og mindre idealiserende end nutidens. Voksfigurerne naturalisme synes en klar parallel. For at forstå forudsætningerne må vi kaste et tilbageblik.

Den romerske forhistorie

Voks fik sin storhedstid i antikkens Rom. Her havde de fornemste familier et privilegium, *jus imaginis*, på at lade masker, buster og figurer udføre til „forfædrenes minde og hæder“. De blev opbevaret i skabe og bar indskrifter med den dødes navn, værdighed og fortjenester. Man samlede på både fædrene og mødrene side, og billederne dannede et anegalleri, der afspejlede slægtens anseelse, hvorfor privilegiet da også bortfaldt, hvis familien kom i vanære.

Jus imaginis havde sin rod i begravelsesskikkene. Efter døden blev liget vasket, salvet, klædt i hvidt, smykket med blomster og lagt på paradesengen. Desuden dækkedes ansigtet med en bemalet voksmaske. I et fornemt ligtog optrådte en mimer, der var iført den dødes klæder, havde hans voksmaske for ansigtet og efterlignede ham i bevægelser, og der var vogne med den dødes forfædre, hvis masker og klæder blev båret af skuespillere. Sluttelig fulgte den døde på sin paradeseng. Hvis ligets tilstand gjorde det nødvendigt, lå det nedenunder i en kasse og på paradesengen i stedet en figur af voks, den såkaldte effigie (af lat. *ex* + *figere*, afforme). *Jus imaginis* og begravelsen var således to sider af samme sag, der gjorde eftermælet til levende historie og kaldte på propaganda.

Effigier som turistattraktion

Efter det romerske verdensriges opløsning tier både de skriftlige og materielle kilder, indtil voksportrættet dukker op påny o. 1350. Det sker ved de kongelige begravelser i Frankrig og England, hvoraf de franske forhold er bedst belyst. Atter erstattes liget af en figur, der har hoved og hænder af indfarvet voks og er iført den dødes

Prinsesse Ulrika Eleonora, tilskrevet Claude le Coffre. Buste af papmaché og bemalet gips, formentlig udført kort før Ulrikas bryllup med Carl den Elfte af Sverige 1680. Rosenborg. Foto: Lennart Larsen.

Dronning Sophie Amalie,
tilskrevet Antoine Benoist o. 1670.
Busten giver et magtfuldt portræt af
enevældens politiske arkitekt, der synes at
illustrere Holbergs senere dom:
*„Hun havde Capacitet som en Statsmand
og Hierte som en Soldat, var en bestandig
Ven og Fjende og mere beundret end elsket“.*

Rosenborg.

Foto: Lennart Larsen.

officielle dragt. Den anvendes både på lit de parade, hvor majestættens daglige taf-
fel anrettes som levede han endnu, og under begravelsesoptøget gennem Paris,
inden turen til gravpladsen, klostret Saint Denis.

Da effigierne blev ødelagt under den franske revolution, kendes deres udseende
ikke, men regnskaberne fortæller, at de byggede på dødsmasker, og at de forskelli-
ge hofmalere gang på gang fik ordre om at bemale dem „så livagtigt som muligt“.
Den sidste gang, at en effigie blev brugt i ligprocessionen, var ved dronning Ma-
rie Thérèses begravelse 1683. En lignende udvikling kendes i England. Her blev
de kongelige begravelser i Westminster Abbey allerede tidligt en turistattraktion,
f. eks. lod James den Første effigierne istandsætte før Christian den Fjerdes besøg
1606.

Votivgaver

Et andet bindeled mellem antikken og 1600-tallet skyldtes den katolske kirkes votivgaver (af latin *votum*: ønske, løfte) og stifterportrætter. I begge tilfælde var det væsentligt, at helgenen kunne genkende, hvad det var, den bedende ønskede eller takkede for, og hvem giveren var. Her var voks (og papmaché) ikke blot et billigt materiale, men også uovertruffent i gengivelsen af menneskets kød, hud, muskulatur og blodårer. En realisme, der kun kunne styrke den underliggende magiske tænkning, at Guds kraft overførtes på billedets ejer. Berømt var især kirken Santissima Annunziata i Firenze, der i 1200-tallet blev så fuld af disse voksarbejder, at man hængte dem i loftsbjælkerne. Med tiden udviklede kirken sig til et portrætmuseum med mere end 600 legemstore figurer. Blandt de fornemste talte gengivelser af Medicierne, forskellige paver, tysk-romerske kejsere og, bemærkelsesværdigt i dansk sammenhæng, Christian den Første, der må have skænket billedet under sin rejse til Rom 1474.

Med renæssancen kølnedes interessen for votivskikken, men fra 1550'erne udviklede den katolske modreformation en pågående realisme i kampen om sjælene. Et eksempel er de såkaldte hellige bjerge i Norditalien, hvor kapeller på rad viser scener fra Bibelen.

Skel mellem kunst og håndværk

Renæssancen fremkaldte også et skarpere skel mellem kunst og håndværk. Det skyldtes især nyplatonismen, der lærte, at menneskets sanser kun tillader det at erkende en afglans af det egentlige som skyggebilleder på en væg. For kunstneren blev udfordringen derfor at finde et træffende udtryk for det gode, det sande og det skønne. Eller som formuleret af den såkaldte bibelhumanisme: Herren har udvalgt mennesket i sit skaberværk og skænket det fornuftens lys, hvorfor det bør vise sin snilde ved at overgå den døde natur til hans ære. Følgelig blev det frit modellerede portræt at foretrække frem for naturaftrykkets kopi. Et er logik, et andet virkelighed, og man kan indvende, at fysiognomisk og fysisk realisme er mindre udsat for konvention og skematisering end anden kunstnerisk gengivelse. Et faktum er det imidlertid, at fri modellering vandt frem med renæssancen, ofte forbundet med kravet om virtuositet. Typisk er beretningen om Pietro Tacca, der udførte en voksbuste af storhertug Cosimo den Anden af Toskana 1621. Cosimos moder fandt ligheden så træffende, at hun ikke turde møde dens blik. Tilsvarende skabte Daniel Neuberger en mekanisk figur af

Torso af Christian den Femte, tilskrevet Claude le Coffre. Skuldrenes elefanhoveder gentages på et harnisk fra den store karrusel, der blev holdt i København for Ulrika Eleonoras afrejse 1680. Ifølge Kunstammerets inventarium fra 1690 var torsoen gjort i livsstørrelse. Bag højre skulderblad ses en pukkel, der modsvares af en udbugning af rygsømmen på kongens dragter.

Christian V, af samtiden berømt som den fødte rytter, var pukkelrygget.

Frederiksborg. Foto: Kit Weiss

kejser Leopold den Første, der sad på sin tronstol, 1658. Figuren, der kunne rulle med øjnene, dreje med hovedet og rejse og sætte sig, blev udstillet på kunstkammeret og vakte samtidens beundring, f. eks. skal den ungarske kansler være faldet på knæ for figuren, som han troede var kejseren selv. Allerede 1677 var figuren imidlertid fjernet. En smagsændring var undervejs, der forvandlede kunststykkets virtuositet til kuriositet.

En lignende udvikling ses i Frankrig, hvor Antoine Benoist som tidligere nævnt slog igennem i 1660'erne. I 1650'erne havde Benoist udført livsmasker af Ludvig den Fjortendes moder, enkedronning Anna og hendes kreds, og 1667 berømmede kobberstikkeren Abraham Bosse figurernes livagtighed. I 1668 fulgte udnævnelsen til Ludvig den Fjortendes hofpousserer, hvilket udløste ordrer fra udenlandske hoffet, endog en invitation til at komme til London. Men allerede 1688 lød kritiske røster, der kaldte Benoist en dukkefører. Han synes imidlertid at have bevaret Ludvig den Fjortendes tillid, og hans tilladelse til at vise de kongelige livsmasker for menigmand skal snarest ses som et led i solkongens selvscenesættelse. Prisen var synliggørelse. Det illustreres af kongens relief fra 1706 – et af Benoists få bevarede arbejder – der er en fremragende og nådesløs skildring af den aldrende monarks slappe, men markante ansigstræk – inklusive skægstubbe.

Voks i Danmark

Her i landet er der ikke bevaret votivgaver og stifterportrætter, hvilket antagelig skyldes reformationens knivskarpe opgør mellem katolikker og lutheranere. Der findes heller ikke effigiefigurer, og det er uvist om skikken har været anvendt ved de kongelige begravelser. De ældste voksarbejder stammer fra tiden o. 1650 og skyldes Frederik den Tredje, grundlæggeren af Kunstkammeret og af Rosenborgs skatkammer-samling, der både købte meget i udlandet og lod en voks-pousserer ansætte. Også i forhold til voksfigurerne var kongen tidligt ude. Allerede i februar 1668 omtalte en diplomat „den franske prinsesse(s) buste“ i et af Rosenborgs paraderum. Det var antagelig en voksfigur af Louise de la Vallière, der nylig var blevet ophøjet til Ludvig den Fjortendes maitrresse

Christian den Sjette, udført af Johann Salomon Wahl 1747-48.

„Lille, mager og bleg, med den oldenborgske deforme, stadigt smallere og nedbøjede Selvherskernæse, den brede Mund, det glansløse Blik, var han alt andet end majestætisk i sin Fremtoning“

lød senere historikeren Louis Bobés spottende dom.

Ingen vidste det bedre end Christian den Sjette selv.

(Frederiksborg. Foto: Katia Johansen.)

Portrætmedaljon af pave Innocens den Niende i voks på skifer, signeret af Ulrik Christian Gyldenløve 1692. Undervisning i kunstneriske færdigheder indgik i opdragelsen af fyrstebørn, der ofte anvendte husfliden som gaver til forældrene. Ulrik var bastard, søn af Christian den Femte og Sophie Amalie Moth, kongens store kærlighed og officielle maitresse. Han modellerede også faderen, før han som 14 årig drog til Frankrig for at blive uddannet som søofficer.

Rosenborg. Foto: Kit Weiss.

og følgelig må have været uundværlig i Antoine Benoists galleri af kendte. I juni 1668 bestilte Frederik den Tredje så to buste af Ludvig den Fjortende og hans dronning Marie Therèse. Ordren, der gik via den danske gesandt i Paris, Marcus Gøie, udtrykker præcist Frederik den Tredjes ønsker, idet Gøie bad om, at Ludvig den Fjortende ville være *„så god at have den umage, at lade voksen trykke på sig, at det kand være en original“*. Tillige skulle han være *klædt „på sin Romansk udi gyldestykke“* dvs. iført et antikiserende kostume. Det er uklart, om Ludvig den Fjortende lod tage en ny maske, men danskernes stolthed over busten fremgår af en rundvisning på Rosenborg for to sachsiske prinser 1674. Man fortalte dem, at Ludvig den Fjortende, da han hørte, at hans buste var bestemt til kongen af Danmark, selv havde taget sin halsdug af og lagt den om busten.

Til pynt og gave

De tre buste af solkongen, hans dronning og officielle elskerinde blev desværre solgt 1824. Heldigvis eksisterer Benoists beslægtede buste af prins Jørgen, Frederik den Tredjes og Sophie Amalies yngste søn, hvis tilblivelse kan følges i detaljer. I 1668 begyndte Jørgen sin kavalértur til England, Frankrig og Italien. Ved nytår 1669 ankom han til Paris og blev modtaget i privataudien af Ludvig den Fjortende på Louvre. Fra februar til april sad prinsen model for Antoine Benoist fem gange. Første gang den 26. februar, da Benoist *„tog mål og gjorde et voksbillede efter ansigtet“*, formentlig en livsmaske, der blev eftermodelleret og bemalet under de senere besøg. I august udskrev hofsnedker Hans Balcke i København sin regning for skabkassen, hvori prinsen endnu lader sig skue i et kostume a la solkongens.

Prins Jørgen var Sophie Amalies yndling, og sønnens buste har antagelig ægget den stolte moder. Kort efter fik Sophie Amalie udført sin egen buste, hvortil hun selv valgte en af sine egne dragter. Regningen for busten er ikke fundet, men både bivoksens sammensætning og bustens konstruktion har klare paralleller til prins Jørgens buste, hvorfor også Sophie Amalie tilskrives Antoine Benoist.

Dermed standsede Sophie Amalies ambitioner ikke. Snart begyndte Claude le Coffre, en af de franske stukkatører, der havde udsmykket hendes enkesæde, Sophie Amalienborg, at gøre livsmasker i voks og papmaché. Han ledsagede enke-dronningen til familietræf i udlandet og nåede at udføre mere end 30 buste, som Sophie Amalie forærede til slægt og venner. Bevaret er kun to. Busten af den yng-

ste datter, Ulrika Eleonora, sikkert udført kort før hendes bryllup med Carl den Elfte af Sverige 1680 (side 38), og den pragtfulde torso af Christian den Femte (side 40). Gerne ville man have kendt kongens nu forsvundne hoved, idet Abraham Wuchters, den garvede hofmaler, netop i 1670'erne havde skildret kongen med vekslende grader af realisme. I al fald var Christian den Femte næppe utilfreds. Han ansatte le Coffre som hofpousserer og anvendte hans buster som gaver til udlandet.

Hvor blev figurerne af?

Hvor fandtes nu alle disse figurer? Endnu 1674 nævnes Ludvig den Fjortende og hans to kvinder på Rosenborg, og 1686 var Sophie Amalies og prins Jørgens buster på Sophie Amalienborg. Først derefter, da indretningen af Kunstammerets nye lokaler omsider var ved at være afsluttet, blev de samlet på Heltekammeret, hvor de optræder i inventarierne fra 1689 og 1690. Den ansvarlige var Christian den Femtes kunstneriske rådgiver, Holger Jacobæus, der også må have overført en række af Frederik den Tredjes voksrelieffer og andre indkøb fra de kongelige slotte, idet de ikke ses i Kunstammerets inventarium fra 1674 eller i Christian den Femtes kammerregnskaber. Derved fastlagde Jacobæus en fordeling, der afgrænsede Kunstammeret i forhold til Christian den Femtes skatkammer på Rosenborg. Groft sagt fik Rosenborg eneret på genstande af ædelmetaller, bjergkrystal og halvædelsten, mens drejearbejder og organiske materialer som voks var forbeholdt Kunstammeret. I denne skelnen støttede Jacobæus sig på internationale retningslinjer, der blev udtrykt af den tyske museumsteoretiker Leonhard Christoph Sturm 1707. Holger Jacobæus's arbejde tog sigte på udgivelsen af en illustreret katalog over Kunstammeret, *Museum Regium*, der udkom 1696 og i en forøget udgave 1710. Mens 1710 versionen medtager en portrætmedaljon af Christian den Femte, udført af hans søn Christian Ulrik Gyldenløve, som eksempel på et kongeligt amatørarbejde, nævner ingen af udgaverne voksfigurerne. Det skyldtes antagelig, at voksabinetterne – som omtalt ovenfor – nu var på vej til at blive folkeejede, og det forklarer, hvorfor den følgende generation af kongefamilien ikke fortsatte anerækken af voksfigurer på Heltekammeret.

Atter figurer i 1700-tallet

Først 1742-43 udførtes to buster af Frederik den Fjerde og dronning Louise. Kongen var iført harnisk, bar elefantordenen og havde en kommandostav i den ene hånd, mens dronningen var ikklædt en silkekjole

Frederik den Tredje, udført posthumt af Louis-Augustin le Clerc 1751. Uvist hvorfor gjorde Antoine Benoist ingen buste af Frederik III. Derfor manglede enevældens grundlægger, da Heltekammerets anegalleri skulle ajourføres i 1740'erne. Opgaven blev overdraget le Clerc, der brugte en afstøbning af en gipsbuste fra 1670 som forlæg.

Resultatet imponerer ikke.
Rosenborg. Foto: Lennart Larsen.

med kniplinger. Begge havde hermelinsforede fløjlskapper med broderede guld-kroner om skulderen. Hertil udførtes to skabskasser, der blev forlæg for de øvrige figurers. I 1744, året efter Anna Sophie Reventlows død, fulgte hendes buste efter stort set samme opskrift. Og 1747, året efter Christian den Sjettes død, kom hans buste til, den eneste af firkløveret, der er bevaret. Hertil føjedes, som en eftertanke 1751, busten af Frederik den Tredje og 1752 fik hans hustru, Sophie Amalie, en skabskasse som ægtemagens. Dermed var Heltekammerets anegalleri ført frem til de levende: Frederik den Femte, dronning Louise og enkedronning Sophie Magdalene.

Hovedmanden bag denne indsats var Christian den Sjettes hofmaler og kunstkammerforvalter Johan Salomon Wahl, der udførte mere end 50 portrætter af kongen og modellerede flere voksrelieffer. Da samtlige buster forestillede afdøde, må deres dødsmasker have dannet forlæg, således som regningerne udtrykkeligt anfører om dronning Louises figur. Hovedværket var Wahls buste af Christian VI, der er en fremragende karakteristik af den forsigtigt-korrekte og sippet-pirrelige monarks fugleprofil. Velvillig, men på grænsen af indiskretion. På Wahls pompøse og mørke portrætmalerier lyser Christian den Sjettes ansigt op i forsonlige farver. Voks busten fremstår derimod bleg og dirrende af liv. Kontrasten ses i billedhuggeren Louis-Augustin le Clercs buste af Frederik den Tredje. Nok var forlægget et aftryk kongens gipsbuste fra 1670, men le Clercs vokskopi skuffer, fad, facil, ligegyldig og livløs. Enevældens grundlægger havde fortjent bedre.

Klassicismen blev busternes endeligt

Hvorfor denne kraftanstrengelse, der gav Kunstkammerets Heltekammer et voksgalleri uden sidestykke i Europa, når materialet var ved at gå af mode? Skyldtes det Wahls fremragende evner? Svaret er snarere, at Christian den Sjette, som den første siden Christian den Fjerde, fik råd til at bygge. Med sejren over Sverige i den store nordiske krig 1720 forsvandt de store militærudgifter, hvilket muliggjorde opførelsen af det første Christiansborg, den længe savnede residens. Det stod færdigt i det ydre 1740, otte år før den oldenborgske kongeslægts 300 års jubilæum 1748. Den indre udsmykning og festlighederne omkring dynastiets jubilæum fremkaldte en bølge af aktivitet, der så at sige smittede af på Kunstkammeret, bl.a. begyndte man at overføre de slesvig-holstenske hertugers kunstkammer på Gottorp Slot til København 1750. Medvirkende var også, at Frederik den Femte, i sine første år, før hans misbrug tog overhånd, interesserede sig for kunst og anlagde private samlinger med bl.a. voksarbejder, først på Christiansborg og senere på Fredensborg. Disse aktiviteter gav Kunstkammeret en årlig ekstrabevilling til istandsættelser og vedligehold, bl.a. fik busten af Ludvig den Fjortende en ny paryk.

Dermed standsede Heltekammerets anegalleri. De følgende regenter lod sig alle forevige i mere durable materialer, og de få barnebuster, der kom til senere, har hjemme i andre sammenhænge. Også tilgangen af andre voksarbejder ebbede ud. De er ikke uden talent, men viser en gradvis forfinelse og svækkelse i farver, der følger nyklassicismens generelle udvikling. Bedre end mange ord illustrerer de den smagsændring, der resulterede i auktionen 1824, hvor hovedparten af Kunstkammerets ældre voksarbejder blev solgt. Svulmende former og brogede farver fandt ikke længere nåde, Guldalderen yndede Thorvaldsens anæmisk-hvide klassicisme.

*Jørgen Hein er museumsinspektør på Rosenborg.
Artiklens illustrationer stammer fra udstillingens katalog og
bringes med tilladelse fra Rosenborg*

HVEM ER DE DANSKE HELTE OG HELTINDER?

**Tordenskjold selvfølgelig,
men hvem ellers?**

AF BIRGIT JENVOLD

Mange vil umiddelbart tænke på Tordenskjold, når danske helte skal stå frem på rad. En del andre kandidater kan man diskutere – er de nu helte, idoler eller bare berømte? Fordi man er kendt for noget godt eller enestående, behøver man jo ikke være helt – eller heltinde.

Nogle vil også mene, at Danmarkshistorien er stærkt underforsynet med heltinder. Vores historie er i århundreder skabt og formidlet af mænd, og heltinderne kan måske derfor være vanskelige at få øje på – eller måske skal de defineres ud fra andre kriterier end han-helte traditionelt er blevet? Selv om ordbøger angiver, at *heltinde* ganske enkelt er hunkøn af ordet *helt*, kunne det tænkes, at der alligevel er en forskel på han og hun! Ligestilling har vi jo længe arbejdet på her til lands, men sidestilling er måske mere realistisk – også i „heltinde-branchen“. I vores bevidsthed er en traditionel heltindes lidelser ofte langt mere fremtrædende end heltens tilsvarende plager – og derfor centrale i mangt et heltinde-„image“. F.eks. var Tordenskjold ikke blot en dygtig krigs-

Heltinde på spil. Leonora Christine er en af de få heltinder i Danmarkshistorien. Hun gjorde selv sit til heltinde-iscenesættelsen med selvbiografien „Jammersminde“ og eftertiden hjalp til. Hun opnåede endda at være den eneste kvinde blandt mange mænd i et historisk firkortspil for børn i 1900-tallets begyndelse.

Foto: Friis Foto

Ordet helt

Helt forklares i Ordbog over det Danske Sprog fra 1925 bl.a. som en tapper og modig kriger, som på beundringsværdig måde udfører store bedrifter (især i højere sags tjeneste); derefter også om person (nu også om kvinde), der sætter sit liv ind for nogen eller noget, med ophøjet formål kæmper for en sag eller udmærker sig ved urokkeligt mod, standhaftighed og viljekraft. Dertil kommer: Person, om hvem interessen samler sig, om hvem samtalen drejer sig; person, som (for en tid, i en vis situation) er den vigtigste, førende, ledende; hovedperson. Som underbetydning nævnes: Person, som man opstiller som mønster, gør til sit forbillede, skænker sin højeste beundring.

I Politikens Nudansk Ordbog fra 1999 er helt en person, som beundres, fordi han har handlet modigt under farlige forhold. Som underbetydning nævnes ordet idol. Den enkelte læser må vurdere, om vi siden 1925 blot er blevet mere ordknappe, eller om der er tale om en betydningsændring af begrebet. Nogle vil måske mene, at vingesuset mangler! Tilsyneladende er det også blevet mindre livsfarligt at være helt! Ordet heltinde angives i ordbøgerne at være parallelt med helt, blot er der tale om en pige eller kvinde. Men det skal man ikke lade sig narre af!

mand, men særligt berømmet for at være „hurtig på skyderen“ og mildest talt kreativ i sin omgang med fjenden; han døde også alt for ung i en duel, der aldrig burde have fundet sted. Leonora Christine derimod er blevet heltinde i mange danskeres bevidsthed, fordi hun led i mangeårigt og uretfærdigt fangenskab.

Scenesættelse er ikke et nyt fænomen! Heller ikke for heltepotentialet! Den gamle talemåde om, at ingen er helt for sin kammertjener, er ikke så tosset og kan perspektiveres med et citat af cykelhelten Ole Ritter: „I kommer for at se os sejre, men I kommer også for at se os dø!“ Vi har alle brug for helte (heltinder), forbilleder og idoler. Og dem, vi vælger, siger mere om os selv end om noget andet.

Hvem er så dine helte og heltinder?

Udstillingen *Den danske helt i 1000 år* har stået på ønskelisten over kommende projekter på Koldinghus længe og åbner den 25. august i år. Det er oplagt at spørge sig lidt for, hvem vore helte egentlig er, og som noget nyt inddrages offentligheden i en udstillings tilrettelæggelse, idet enhver kan indsende bidrag til museets „helteundersøgelse“. Der er udarbejdet et spørgeskema, som kan udfyldes enten via hjemmesiden www.koldinghus.dk eller rekvireres i papirudgave ved telefonisk eller personlig henvendelse til museet (tlf. 7633 8100).

Vi spørger i undersøgelsen, hvem *du* vil fremhæve som en stor helt eller heltinde i Danmarks fortid eller nutid? Det kan være en virkelig eller fiktiv person, der har betydet noget for eller i Danmark. Det skal være en dansker eller en herboende udlænding – eller én, der har sat fokus på Danmark i udlandet. Valget skal begrundes, og man kan desuden angive, om man ejer en genstand, der har tilknytning til den foreslåede helt. Måske der ad den vej dukker klenodier frem fra privateje, som vi ikke anede eksistensen af – og som kunne være spændende at vise på udstillingen. Man kan udfylde flere skemaer, men kun foreslå samme person én gang. Museet forbeholder sig selvfølgelig ret til at bearbejde, anvende og redigere de indsendte bidrag i udstillingen og anden formidling.

Alle bidrag registreres frem til 31.12.2001 ud fra tanken om, at udstillingen og de dertil knyttede aktiviteter kan inspirere til nye forslag – og måske medføre, at der løbende må tilføjes nye helte i sammenhængen. Forhåndsinteressen fra bl.a. pressen har været stor, og vi håber selvfølgelig, at der er mange fra hele landet, som vil benytte muligheden for at bidrage til det store projekt, der har interesse.

Gamle helte – og nye

Centralt i projektet står en tese om, at heltebegrebet i vor tid måske er under fundamental forandring. „Heltepotentialet“ er tilsyneladende flyttet fra fremtrædende personligheder, der indædt og måske med livet som indsats kæmpede for en

stor sag eller som tog beslutninger, der fik betydning for nationen, til nu primært at være koncentreret om „flygtige“ sportsstjerner og berømtigheder fra underholdnings- og medieverdenen o. lign.

Projektet vil belyse hvilke heltebilleder, der præger dansk bevidsthed. I projektet er det væsentligt at få præciseret og defineret dette tilsyneladende skiftes karakter, mulige årsager og konsekvenser. Indsamling af ny viden vil søge at præcisere, hvem vore helte og idoler mon var/er, og hvordan vi forholder os til de faldne helte. Spørgeskemaundersøgelsen forventes at give et fingerpeg om, i hvor høj grad vi så måske alligevel holder fast i de „rigtige“, gamle helte og heltinder, når det kommer til stykket. I hvor høj grad undersøgelsens svar vil være præget af aktuelle begivenheder, kan kun tiden vise. Og vil det f.eks. afspejle sig i helteforslagene, om man er barn eller voksen, mand eller kvinde, eller hvor i landet man bor?

Udstillingen vil således afspejle hvilke forbilleder og rollemodeller, der præger dansk kultur og historie. Hvem er vore idealer, og hvordan fremtræder de i billedkunsten og moderne medier? Hvilke værdier karakteriserer dansk identitets forankring og foranderlighed? Museet ønsker at lade de oplysninger, som projektet giver, indgå i en database, der også i fremtiden kan være til gavn for forskere og andre, der arbejder med helte-temaer og identitetsproblematik mm. En nyskabelse for museet i helteprojektet er, at det tilknyttede undervisningsmateriale samt særligt spørgeskema for skoler forefindes på vores hjemmeside. Materialet udbygges efterhånden og fra 1. august kan man også læse nærmere om udstillingen på www.koldinghus.dk.

*Birgit Jenvold er museumsinspektør
på Koldinghus*

.....

Helt i folkeeje. Helteprojektets logo skylder en tændstikæske sit udseende. I Danmark har vi en lang tradition for at sætte heltebilleder på tændstikæsker, og de mest berømte er Tordenskjold-æskerne, der er produceret fra 1883 i millioner af eksemplarer.

Foto: Friis Foto

FAKTA

Udstillingen Den danske helt i 1000 år vises på Koldinghus fra 25. august 2001 til 14. januar 2002. Siden Saxo's bagsider har i år helte som tema, og forskellige heltetyper vil her blive præsenteret i form af fremtrædende eksempler. Der kan selvfølgelig også læses meget mere om helte på www.koldinghus.dk

FRIMÆRKET HAR FØDSELS DAG

AF SUNE CHRISTIAN
PEDERSEN

Det første frimærke er et produkt af en uhyre avanceret fremstillingsproces, der havde til mål at sikre imod forfalskning. Vandmærket papir var ingen nyhed, det kendes fra Italien i 1200-tallet. Men oven på vandmærket placeredes først et bølgelinje-tryk, og på dette tryk hofgravør Ferslews minutøst detaljerede gravure.

Den 1. april 1851 fik Danmark sit første frimærke, fire-rigsbankskillingsmærket. Uanseeligt tager det sig ud for mange moderne mennesker: Et lille brunt kvadrat uden noget klart motiv, ja uden de karakteristiske frimærketakker, vi kender fra dagens frimærker. En krans om de kongelige regalier, lidt tekst, det er alt.

Frimærket kom til verden som led i en omfattende postreform, der havde været under vejs i adskillige år, inspireret af den engelske postreform (med verdens første frimærke) fra 1840. Efter den store skolereform i 1814 var antallet af mennesker, der var i stand til at skrive et brev, vokset. Brevmængden var stigende, og det var det gamle postvæsen var ikke gearret til at håndtere. Men det faktum, at den slesvig-holstenske oprørsregering året før havde indført sit første frimærke, var nok med til at sætte skub i tingene.

Før det første frimærke fungerede postgangen ved, at afsenderen mødte op hos postmester – som havde sit kontor hjemme hos sig selv – og betalte for det brev, han eller hun ville sende. Eller afsender kunne frit vælge at lade modtager betale. Prisen blev udregnet efter en indviklet og til tider absurd taksttabel, der takserede brevene alt efter, hvor langt budene skulle bringe dem. Prisen var altså bestemt af postens ruter, ikke af den fysiske afstand mellem afsender og modtager.

Med postreformen indførtes en enhedstakst, der gjorde prisen for at sende et brev uafhængig af, hvor i landet det skulle sendes hen. Enhedstaksten var utvivlsomt et led i den nationale bølge, der skyllede hen over landet i de år. Enhedstaksten knyttede landet sammen til ét rum, og den medvirkede derfor til at mindske den psykologiske afstand mellem landets dele, på samme måde som jernbanen og den elektriske telegraf, der blev indført i de år.

Sidst men ikke mindst blev det gjort billigere at skrive breve. Postreformen var båret frem af en demokratisk forestilling om, at det overhovedet *var* attraktivt for samfundet, at masserne fik mulighed for at kommunikere pr. brev – hvilket ikke var nogen selvfølgelighed tidligere under enevælden. „*Med Folkeoplysningen ere de skriftlige Meddelelser forøgede, og det er stedse mere bleven erkjendt, at Postvæsenet, ved at lette og udbrede Brevveksling, er et vigtigt Middel i Statens Haand til at fremme Cultur, Velstand og Velvære*“, hedder det i motiverne til postreformen. Er det ikke den samme figur, der går igen i statsministerens nytårstale 2001, når han lover Internet og e-mail til alle for at fremme „*menneskers fantasi, kreativitet og viden*“, kommunikationen som en vej til en bedre verden?

*Sune Christian Pedersen er museumsinspektør på
Post & Tele Museum*

GLÆD DIG TIL NÆSTE NUMMER:

udkommer i juni

Fra kvaksalvere og kursmede til moderne dyrlæger

Allerede i antikken kendte man til veterinærmedicin, og på landet har folk selvfølgelig altid brugt veterinære husråd, når kreaturer eller andre dyr blev syge. I 1773 oprettede P.C. Abildgaard den første nordiske veterinærskole, og den lå på Christianshavn. Peter Bavnshøj, der er leder af landbrugsmuseet på Gl. Estrup skriver om dyrlægenes historie.

Kaffeerstatningens historie

Er det Rich's der drik's – eller er Danmarks der duer? Det vil måske vise sig i næste nummer, når vi sætter focus på kaffetilsætningen og dens historie i Danmark.

Til nytte og pynt

Det „nordiske guld“ – ravet – har gennem århundreder været anvendt til både smykker og brugsgenstande. Museumsinspektør Mariann Ploug fra Varde Museum beretter om de gyldne klumper, deres mange anvendelsesmuligheder og brug gennem historien.

Besøg os på nettet: www.sidensaxo.dk – Her finder du masser af sider om historie, links, Danmarkshistorisk kalender mm.

Peter Willemoes havde smukke krøller og et charmerende væsen. Han blev en omsværmet helt og det store samtaleemne i Danmark efter Slaget på Rheden. Hans portræt blev udbredt i form af tryk på billigt papir i store oplag. Alle og enhver kunne erhverve sig idolbilledet.

Hurra for Willemoes – Kongedybets helt

Han var så ung og smuk. Og døde før han overhovedet nåede at blive forlovet. Han blev et af de første vidt udbredte idolbilleder i Danmark.

Admiral Nelson, tidens store krigsmand havde Willemoes næsten klarer – mod alle odds. Charmerende var han også, og en vakker ung mand med lange krøller! Hører vi sukkende pigejarter og den let dulgte misundelse i hvert et mandebryst – blandet op med behørig stolthed, selvfølgelig? Hurra for Willemoes – som en børnebogs titel og budskab lød mere end hundrede år senere, så hvert et barn i Dannevang igen blev fortrolige med denne brave helt, der også „bare“ var en stor dreng.

Peter Willemoes var amtsforvaltersøn fra Assens og kom som 12-årig i 1795 på Søkadetakademiet i København. Allerede som 17-årig fik han sin første officersgrad, og Englandskrigene blev hans helteskæbne. Under Slaget på Rheden blev han som kommandoførende officer på *Flådebatteri nr. 1* med et utrænnet mandskab uden mulighed for at gå i dækning stillet overfor den ulige kamp mod to engelske lineskibe. Efter halvanden times kamp måtte Willemoes give op med dagens største tabsprocent. Det var skærtorsdag, 2. april 1801.

Bagefter sagdes det, at Nelson overfor kronprinsen, den senere Frederik 6. skulle have rost Willemoes i høje toner og foreslået, at han blev udnævnt til admiral; hvortil prinsen skal have

svaret, at hvis alle hans tapre officerer skulle lønnes efter fortjeneste, ville der kun være admiraler i den danske flåde!

Fædrelandet havde den slags mænd behov, og Willemoes blev efter sin heldåd feteret. Alle ville møde ham, hvilket også blev huslæreren N.F.S. Grundtvig på en langelandsk herregård til del. Den jævnaldrende digter blev som alle andre dybt betaget af den unge helt. Men, ak! Så døde Willemoes! Han fik en rigtig heldedød, da han faldt i slaget ved Sjællandsodde i 1808. Grundtvig skrev både mindedigt og få år senere den romantiske sang til Willemoes' pris, som stadig findes i Højskolesangbogen: *Kommer hid, I piger små! Strengen vil jeg røre, tårer skal i øjet stå ...*.

I Assens har museet Willemoesgården mindestuer for det berømte bysbarn. I anledning af 200-året for Slaget på Rheden viser Frederiksborgmuseet særudstillingen *Kampen i Kongedybet* fra 30. marts til 10. juni 2001.

FAKTA

Du kan læse mere om Peter Willemoes og andre helte på www.koldinghus.dk

På denne adresse (eller på tlf. 76 33 81 00) kan du deltage i undersøgelsen over, hvem de danske helte og heltinder er.